

♦ Emília Rigová v malbe Šarloty Bottovej

Oceňovanie Rómov – krok k rovnosti a uznaniu

Uznanie a oceňovanie nie je len symbolickým gestom, ale skutočným príspevkom k zviditeľneniu talentov a úspechov. Týmto spôsobom sa rozširuje povedomie o rôznorodosti kultúry a prínose, ktorý Rómovia prinášajú do našej spoločnosti. Oceňovanie nie je len o jednotlivcoch, ale aj o posilnení komunity ako celku, ktorá často čelí predsudkom a diskriminácii.

Oceňovanie Rómov (a nielen ich) za prínos v rôznych oblastiach, či ide o kultúru, umenie, vzdelanie alebo sociálnu sféru, je neoddeliteľnou súčasťou snáh o vytvorenie spravodlivej a tolerantnej spoločnosti.

V roku 2018 vzniklo ocenenie s názvom Lúč z tmy, ktorého vyhlasovateľom je občianske združenie eduRoma a Ústav romologických štúdií Univerzity Konštantína Filozo-

fa v Nitre. Tento rok udelili ceny 8. novembra 2024 v Bratislave. „Lúč z tmy je ocenenie, ktoré každoročne udeľujú rómske organizácie a nezávislé osobnosti tým, ktorí sa dlhodobo zasadujú o zlepšenie postavenia Rómov v rôznych oblastiach života alebo sa významným spôsobom podieľajú na budovaní mostov medzi Rómami a väčšinovou spoločnosťou,“ uvádzajú vyhlasovatelia.

Na obálke čísla je portrét multimediálnej umelkyne a performerky Emílie Rigovej, ktorý vytvorila výtvarníčka Šarlota Bottová. Emília získala ocenenie Lúč z tmy 2024 za svoju prácu v oblasti kultúry. „Keď mi zavolať, že získavam toto ocenenie, najviac ma na tom potešilo, že ho získavam od ľudí, ktorých si vážim,“ hovorí umelkyňa známa pod alter egom Bári Raklóri.

Vo svojej tvorbe dekonštruuje stereotypné vzorce používané väčšinou spoločnosťou a s divákmi vedie dialóg na tému vnímania a vytvárania rómskej identity. V roku 2018 bola aj laureátkou prestížnej Ceny Oskára Čepana.

Ďalšou tohtoročnou laureátkou ocenenia Lúč z tmy je právnička Vanda Durbáková. Zastupovala rómske ženy, ktoré boli nezákonne sterilizované a spravodlivosti sa domohli až na Európskom súde pre ľudské práva v Štrasburgu. Advokátka roky pomáha presadzovať právo rómskych detí na rovný prístup ku kvalitnému vzdelávaniu bez segregácie. Právnu pomoc poskytovala aj rómskym chlapcom z Lunika IX, ktorí čelili policajnému násiliu. Vanda spolupracuje s Poradňou pre občianske a ľudské práva v Košiciach. Spoločne získali veľa dôležitých súdnych rozhodnutí, ktoré potvrdili nezákonné a diskriminačné praktiky voči rómskej komunite. „Ich odhodlanosť a vytrvalosť bola inšpirujúca aj pre mňa,“ povedala Vanda Durbáková o klientoch a klientkách, ktoré zastupuje.

Cenu verejnosti Kalapa tele – Klobúk dole získal Dávid Korčkovský z Podsadku v okrese Stará Ľubovňa. „Mojou srdcovkou je práca s mladými, pretože v nich vidím najväčší potenciál pomôcť im v životnom smerovaní,“ hodnotí komunitný pracovník. Dávid spoluzakladal mentorský program košickej organizácie ETP Slovensko s názvom Schopné deti, ktorý poskytuje deťom z rómskych osád mentoring. V komunite pomohol prelomiť začarovaný kruh. Predtým v nej takmer nikto z mladých ľudí nemal maturitu a dnes si deti, ktorým sa venuje, bežne vyberajú učebné alebo maturitné odbory.

Príbehy úspešných, nielen rómskych osobností, môžu byť inšpiráciou aj pre mladú generáciu. Uznávanie úspechov Rómov v oblasti vzdelania a kariéry môže motivovať mladých ľudí, aby sa snažili dosiahnuť svoje ciele a nevzdávali sa napriek prekážkam. Vzory z vlastnej komunity majú mimoriadny význam, pretože

ukazujú, že úspech je možný aj v znevýhodnenom prostredí.

Oceňovanie Rómov je tiež vyjadrením snahy o spoločenskú spravodlivosť.

V tomto čísle publikujeme ďalšie zaujímavé rozhovory, ktoré môžu byť inšpiráciou pre mládež, zároveň prinášame aj tému vojnového obdobia, o ktorej by rómska mládež mala vedieť tiež. Či už z textu o Rómoch v Slovenskom národnom povstaní z pera etnologickej Zuzany Kumanovej, alebo z ďalšej poviedky od Braňa Oláha.

Roman Čonka,
šéfredaktor Romano nevo ľil
Foto: Jana Gombošová

E šerali andal turkiñakeri bizarodkerdi organizcijatar Zühal Gezicier: O romñija hine buteder čoreder, hine butervar diskrimiñinen the butaren andre biformalikañi ekonomika

E Zühal Gezicier rodkeripnardi the aktivikañi vaš manušíkane čačipnende ulila andre Diyarbakir Turcijate, kaj lakeri famelija mindig dživel. E Zühal ale adadives dživel andro Gaziantep, kaj kana sikhľila pre Stredoeurópska univerzita, the avla pale the butarel dureder andre peskeri buti andre bizarodkerdi organizacijate Kýrkayak Kültür. E organizacija pes zathovel le bazutne čačipnenca pedal komunitende Dom the Abdal. Beršeste 2019 agorisarda o magisteriko sikhľariben pre Gaziantepiko univerzita vaš odboriste džuvľikane sikhľaribena (Department of Women's Studies). Andre peskeri diplomiko buti, sas pes zachudelas la komunitaba Doma, kaj korkori biñi sar dženo, rodkerelas la tema „Transformacija le fajtakero šuñibneste andre socijeta Dom“. Lakeri buti pes zachudel le fajtakere zadikbibnenca, save pen čerinenas jekhetanes le komunitakero predžanlipneba andal čaladuneste dži zabešibno dživipneste. Sikhľila the Roma Graduate Preparation Program (RGPP) tel romane sikhľibnende andre Stredoeurópska univerzita, kaj phirkerelas pre kurzi vaš socijaliko antropologijate, romañi identitate the manušíkane čačipnende.

Savo zaterdipen hin le romñijen andro tumaro regijonos?

O Gaziantep nane but baro foros, ale džuvľijengero dživipen hino pharo andro dojekh foros Turcijate. The tel oleste hino pedal mande o Gaziamp mindig zabešibneskero foros. Na som jekhori džuvľi andal Domeskeri komunitatar, savi sikhľila univerzitate, aka nakes hin andre Domeskere komuniti daskeci romñija le univerzitakero sikhľadipneha. Ale somas elšino terno manuší andal Domeskeri komunitatar, so sikhľila andre univerzita Diyarbakiroste. Pal mande sikhľonas dureder o čhave komunitatar andal Domestatar the adadives hin adaj but

◆ Zühal Gezicier. Foto: archív ZG

terne manuša, so sikhľile univerzitate. Pedal oda som mindig barikañi. Butarav pro temi so čalaven la komunitaha Domestatar the mire rodkeripena hine pal oleste.

Tumen zachuden džuvľijengeri tematikatar. Save hin anglune godipena tumare rodkeripneste?

Kotor, savestatar man čalavav, pes buter zachudel pre oda, sar penge zarodkeren o džuvľij la Domeskeri komunitatar. Jekhbareder problemos ole džuvľijen andre amari socijeta hiñi diskriminacija the e buti andro muršikano pašalipen. Niposkero than ačarutnones ilinel ko muršende the o džuvľija andal Domeskeri komunitatar mindig butarenas pro niposkero thaneste, vaj tel čaladuno vaj zabešibno dživipneste. Sphandlones la intersekcionalitaha šaj phenav, hoj o džuvľija andal Domeskeri komunitatar hine jekhbuter telethode džene pal čhavende the o čoripen pre lende mek buter perel tele. Jekhbuter hine telethode ko phundradipneste vaš sikhľadipneste, kana džan sig romeste, te dživel pro arakhado thaneste, the ko sastikano bajišagoste.

Sar pes zachudkerel le džuvľijenca andal tumari komunitatar?

E socijeta Dom hiñi tel čaladuno dživipneste dživľikañi the andro foroskero dživipen dikhas sar oda perel tele. O džuvľija the o murša butaren jekhetanes, o džuvľija butaren andro niposkero than the musaj te džanel savore pharipena bijo muršende. Vašoda odoj, kaj andre scijeta Dom likereno o lav o murša, likereno les the o džuvľija. Avka buchľardones hin tel rozgiñipnende bareder lav o phureder džene. Bizo, o džuvľija butaren andro niposkero than the andro kotor khereskero bajišagoste. O džuvľija le komunitatar andal Domestatar pen zachuden pal peskero famelijakero bajišagoste. The ada hiñi bidikhađi buti.

Sar o dživľija andal Domeskeri komunitatar len ke peste siđarutno solach?

Oda hine mek ča čhave, hin len čineder sar 18 berša. O čhaja la komunitatar džan romeste kana len hin maškar 13 the 16 beršende. Bizo, the le muršen, saven penge len, hin maškar 13 the 19 beršende. O čhaja andal Domeskeri komunitatar penge šoha na len phureder romen. Ačaral džan romeste le muršenca, so hine lengeri famelija, hine jekhe phuredere vaj ča pal jekh či duj berša phureder vaj terneder. Kana amen phučas,

Indijakerdo džando Zameer Anwar: Na gindinav peske, hoj e romañi kultura vaj e čhib hine darade, ale likerav la kulturakeri invazija, so pes buchľarel maškar technologijende but bare siđarutneha

◆ Zameer Anwar. Foto: archív ZG

O doktorantos Zameer Anwar zgela andal Gayate Biháriste the sikhľol pro Centraliko univerzitate andro Gudžarát, Gandhinagar Indijate andro Centros pal dijasporakero sikhľaribneste. O centros sas sthodo beršeste 2011 le celoħa te sikhľol the kritikanes pes te zachudel la problematikaha vaš globaliko migracijate the dijasporate andal multidisciplinariko dikhibnendar the te sthovel avri laħo rodimos the džanlipena pedal akademikano niposte,

governmentoste the socijetate. O arakhibnardo pes andre peskeri dizartatiko buti le naveħa O Roma sar historikañi dijaspora Indijatar, socijaliko the kulturakero sinkretizmus andro opralsocijetakero than zachudel la romañi čhibatar the kulturatar, migracijatar the historijatar vaš Romende. Ča oleste butarel sar arakhibnardo butakero the jekhesthovibnardo vaš Centros le romane sikhľaribnende the kulturakere sphandlipnen (CRSCR) – ARSP. Le Zameer Anwar hin deñipen, savo čašañrel pedal sphandlipneste le romane arakhibnarden andal calo socijetatar le digitaliko thaneste.

Kana tumen zachudňan te sthovel le arakhibneha vaš Romende Indijate?

Elšines man pal Romende dodžanľom peskere gurustar, mire sikhľardonestar the Dr. Shyama Singha Shashistar. Hino prindžarkutno dženo maškar romane džandonende the autorende. Sikhľuvavas magisteriko socijologikano sikhľariben tel

rozvojiskere sikhľaribnende. Odoj man elšines dodžandom pal romañi komunitate the pal indijakero sphandlipen la romañi komunitaha. Phenďa mange: Džanen, hoj hine adaj o manuša, hin adaj e komunita, so dživel Europate the Amerikate, sava hin indijakero sphandlipen? Phenďom: Na. Phučľom lestar, hoj sar pen vičinen? Phenďa mange: Roma. Phenďom: Roma. Gindinav, hoj oda o Rimos. Oda hino sphandlo le Rimoha, džanen, le rimoskere civilizacijenca the Rimoskero imperijoha. Phenďa: Na, na, na. Oda hine manuša le indijakero avibneha. The rodkerďom pal oda the zachudňom te rodkerel dochudňi literatura.

Soha buteder sikhľuvavas, oda buter man sphandkeravas la komunitaha. Zachudňom rodkerel lengeri akanutno ačhiben, socijalno-ekonomikakere telethodipena, kulturakero ačhiben le romañi komunitatar Europate the Amerikate vaj chockaj avrether, kaj dživen. Adaj man dodžandom, the sas oda igen šuñibneske-

ro arakhiben, hoj lengere manušíkane the bazutna hakaja hine darade the sako džives phagle the lengeri ačhiben hino pharo the žalakero. The zachudňom man buter te sphandkerel la komunitaha the zachudňom te vakerel le Romanca. Avka pes zachudňna miro drom ko romano arakhibneste the ke romologijate.

Akanakes agorisal'on doktorantiko sikhľariben, kaj sthoven la tema O Roma sar historikañi dijaspora Indijatar, socijaliko the kulturakero sinkretizmus andro opralsocijetakero than. Pre soste pes džandipneskero the kulturakero nipos šaj lošarel?

Čačikanes oda hin multidisciplinariko sikhľariben. Me kamav te arakhelkerel avresave dikhibena le Romen vaj romañi komunita, či oda jel pal historikañi migracijate, dijasporate vaj kulturakere sphandlipnende, socijaliko ačarende, save kerenas o Roma, save parsumi hine maškar so-

soske oda keren, o fameliji avka ačaral phenen: „Adadives sam adaj the tajs imar amen na musaj te jel. Kana meraha, imar sako džanela, kaj hine amare čhave“. Bizo, oda hino sthodo le čoripnestar. Anglal phare džživipneskere te lethodipnende dživen o manuša charneder, maškaripnones pen dodživen 60 beršende. Kana pre oda laha le pravoskero zadikhipnestar, kana pes vareko skaržinel the zachudena pes oleha o šingune, muršikano čhavo hino mardo. Oda hino bipherdardo zakonos Turcijate.

Save hine rezultata tumare džiakanutno rodipnestar?

O džuvlija resen buter čoripen, hine buter diskrimiňinde, buťaren andre biformaliko ekonomika the vaš peskeri buťi na resen paťivale love. Miro rodimos hino pedal mande but baro the rodipen le manušen andal Domoskeri komunitatar man zorasafol perdal mira identitate. Gindinav, hoj oda oprehazdel vodipen la romaňi komunitate the vodipen le gadžikane manušen. Thovav man, mi e komunita Dom hiňi dikhađi the o džuvlijea mi jen dikhade. The kaj ča oda hino chasňardo ča perdal akademikano kotoreste, gindinav, hoj avutňipneste oda šaj jel chasňardo pedal romňijende andal Domoskeri komunitatar.

Maren pen ola džuvlija vaš manuškane hakaja the mamuj avrisikhado anticiganizmoste pro buťakero thaneste?

Butaren pro niposkero thaneste andre biformaliko ekonomika, kana kiden o šmeci, bikenen o paňi pro ulici, keren sezonakeri phuvakerochulajiko vuťi the sphandlipen. Paš ala buťende hino lengero bibachťiko dkhiben anglunes perdal lengero uribneste the cajchibneste ala buťende. Kaj ča našti garuven peskeri identita le Domestar, hine buter sikhade diskriminacijate. Paš buťate andro suvakere the rentengere fabriki šaj peskeri romaňi identita te garuvel. Dovodos, soske peskeri romaňi identita garuven hin oda, o džan olestar serate.

Beršeste 2023 Turcijate izdralas e phuv the but manuša

našade peskere khera. Sar pes o ačhiben čerinda?

Điveste 6. februriste 2023 pes izdralas e phuv, so zachudňa Turcijakero juhovichodos but peľa pre Domoskeri komunita. Andre but tham the provinciji sas telemarde khera, so sar mek čore manušen mek buter čorikňarda the mukhľa len bijo kheripneste. Andre but provinciji the thama o Doma dživen andro stani vaj andro kontajneri. Bivortanes oda peľa pre oda, hoj pes hazdňa opre potiňibena vaš o khera, save na sas telemarde. Buter čore manuša le Domostar, so čirla dživenas andro prechudne khera, dživen andre goreder telethodipena. Bidžañibena pen hazdne opre the o Doma sas sikhade bareder bikamibneste. E inflacija pes oprehazdňa the o manuša andal Domoskeri komunitatar imar sas angloda čore, ačhile akanakes mek čoreder. Phundradipen ko sikhadipneste imar ačhila maj na dochudno.

Save projektenca kamen te ažutinel le manušenge, so našade peskero kheriben?

Nane amen o projektos pedal manušen, so našade peskero kheriben. Oda hino but pharo ačhiben. Šaj ča phiras avri pro naštevi, te zvičinkerel pal lende the te sikhavel od ale niposkere organizacijenge the maškarthemutne bizarodkerde organizacijenge. Amare projekti pen zachuden ča le charnovachteskere chavibneskere ažutipnestar the aver bilovengero šegitipnestar. Hin amen the sikhadipneskero projektos, pal saveste jekhbuter bajinas. Lekhađam o protokolis le šeralipneha andal nacijakero sikhadipnestar the ada projektos keras andro ochto thana the šov školi andro Gaziantep. Zachudňam te buťarel pro čhavenge-ro školakero phiribneste avka, hoj prindžaras le čhaven, save hine registrimen andre ala školi the save nane registrimen. Ča olestar kamadas ada te likerel avka, hoj sphandadas ada le aver projektoha the chavibneskero likeribneha the ažutinas le famelijenge le ole čhavenca, save phiren andre škola.

Text: Dominika Badžová,
foto: archív ZG.

Preložil: Stanislav Čina

Výstava umelca Rudolfa Dzurka: Jen se mnou slyšíš trávu růst

Košice, 14. november 2024 (TS/red) – Východoslovenská galéria v Košiciach, kultúrna organizácia Košického samosprávneho kraja, sprístupnila 14. novembra výstavu rómskeho výtvarníka a rezbára Rudolfa Dzurka (1941 – 2013) s názvom Jen se mnou slyšíš trávu růst. Kurátorom je Miroslav Kleban, výstava bude pre verejnosť dostupná do 30. marca 2025.

Umelec so špecifickým rukopisom

Východoslovenský rodák rómskeho pôvodu Rudolf Dzurko patrí medzi málo známych slovenských výtvarníkov. Je predstaviteľom povojnového umenia so špecifickým rukopisom. Využíval techniku drveného skla, ktorou tvoril plastické asambláže. V rámci rómskej kultúry je fenoménom v československom umení bez obdobného ekvivalentu.

Inšpirácia surrealizmom a magickým realizmom

Dzurko sa narodil v Pavlovciach na východnom Slovensku a po vojne s otcom a bratmi odišiel do severočeskeho pohraničia. Pôvodne sa učil za obuvníka, no štúdium nedokončil a už ako štrnásťročný utiekol z domu. Vyskúšal rôzne manuálne práce ako murár, kurič a robotník v sklárňach. Práve práca so sklom v ňom prebudila záujem o výtvarné umenie, aj keď sa za umelca nepovažoval. Vyvinul techniku drveného skla, z ktorého vytváral jedinečné kompozície inšpirované spomienkami na detstvo a život v rómskej komunite. Napriek tomu, že Rudolf Dzurko je považovaný za naivného umelca pre nedostatok akademického vzdelania, táto výstava sa snaží poukázať na spojitost jeho tvorby so surrealizmom a magickým realizmom a prirovnať ho napríklad k tvorbe mexickej maliarky Frida Kahlo.

Rómska kultúra a tradície

Dzurko sa umeniu venoval popri práci, no aj tak po sebe zanechal rozsiahle dielo, z ktorého veľká časť je dnes v Múzeu rómskej kultúry v Brne. Dzurkova tvorba je známa najmä v Česku, kde od 70-tych rokov získaval pozornosť na etnografických výstavách zameraných na rómsku minoritu. Od roku 1989 bol na voľnej nohe, vyrábal suveníry, bol hudobníkom a rozprávačom. Meno umelca je známe aj v prostredí politického a kultúrneho undergroundu v súvislosti s niektorými signatármi Charty 77, ktorých Dzurko v čase prenasledovania ukrýval. Prvá samostatná výstava Rudolfa Dzurka prezentuje desiatky prác vytvorených technikou rozomletého skla a drevených figurálnych plastík, ktoré odkazujú na rómsku kultúru a tradície. Výstava je súčasťou projektu na podporu málo známych umelcov v stredoeurópskom umení.

Foto: archív Východoslovenská galéria v Košiciach

♦ Fotografie z výstavy R. Dzurka

cijaliko organizacijate the socijaliko organizacijende le romane komunitendar, sar the ole Indijatar the kulturakere sphandlipen maškar Romende the Indijate. Sar oda hin le kodoha vaš žužipneste the bižužipneste, filozofikano aspektoha, vodi-kano aspektoha le romaňi komunitatar the le manušen Indijatar. The e historikaňi migracija Indijatar the sar pen ačhile dijasporikaňi komunitate andre luma. The oda hino miro arakhibneskero sikhlariben, sar o Roma ačhile opralsocijetakero komunitate.

Me avrisikhavav avresave dikhibena le romane sikhlaribnende, ale na ča e čhib, ale the e historija, kultura vaj socijetakeri organizacija the inštituciji, ačara, tradiciji, rituala, vodičkaňiben, filozofija the devlikaňipen. Sthovav o arakhibena andal avresave dikhibnendar, save hine bičaladune le zapadoskere džandonenca. E romaňi čhib pes arakhelas le zapadoskere džandoneca andal XVI. šelbeštestar, XVII. the XVIII. šelberšestar. The but džene the but bare čhibakere the filologi arakherkenas romaňi čhib the indijakere čhiba sar hiňi čhib hindi. The kana hin andre čhib hindi 49 dija-
lekti, hin adaj gramatikano aparatos, savo

hino jekhto the e leksika hiňi jekhto, ale čerinel pes e fonologija.

O čhibakero the arakhibnaskero Ian Hancock šaj sthovel andre tumari buťi baro kotor?

Hancock the varesave džande lekhade but interesiko buťa, kana arakhenas le papen andal romaňi komunita Indijatar the sthode avri daskeci hipotezi. The oda, hoj la romaňi historija šaj sphandas le Domenca the tel Dr. Sashi ilinenas o Roma ko nomadiko indijakeri fajta Dunker, ale čačikanes oda hin mek dureder. E romaňi komunita našti te prithovel ča ke jekh kasta Indijate. Našti kikidas la romaňi komunita pre jekh thodi kasta Indijatar, e romaňi komunita hiňi sphandli avresave kastendar the avresave fajtendar Indijatar.

Nane odoj oprešeralipen, nane odoj nisavi kasta, savatar bi zgela e romaňi komunita, the oda hino sthodo avresave kastendar the čorikane manušendar Indijatar. Varesave džande sar Maršál Cotillard, the varesave rusikane džande avrithode jekhto hipoteza. Čačikanes the man nane aver, miro rodipen buchľardom le sikhlaribneha vaš romaňi čhibate, savi perel maškar indo-

arijakeri čhibakeri famelija, ale la indoarijakeri vaj indoeuropakeri famelija hin but bari čhibakeri famelija, the probalindom la činoro te saňarel the te sikhavel pre oda, kaj puntošnones perel e romaňi čhib. Gindinav, hoj e romaňi čhib iľinel ko sanskr-toste.

Dživas vachteste, kana amenge o technologiji keren o than pedal komunikacijate maškar socijaliko sijeten-de. Sar oda bondarel tumaro džživipen sar arakhibnardones?

Čačikanes peske gindinav, hoj palikerdones le technologijende keras but, me korkoro oda but priačharav. Phirav pal but themende the zgelom man le avresave romane vatrenca the romane manušenca andre maj dešutrin thema the somas odoj but vacht andro vatri, andro khera andre sa-jekh kherutňipen. Naštivindom, sprindžardom le čoren, barvalen, parlamentiko bičhaden, džandonen, artikavnen the aktivisten. Gindinav peske, hoj e technologija hiňi kampelišagutňi pedal buchľaribneste the sphandlipneste, the vaš sijefengero dochudňipneste le maškarthemutne komunitenca the le dijasporikane komunitenca,

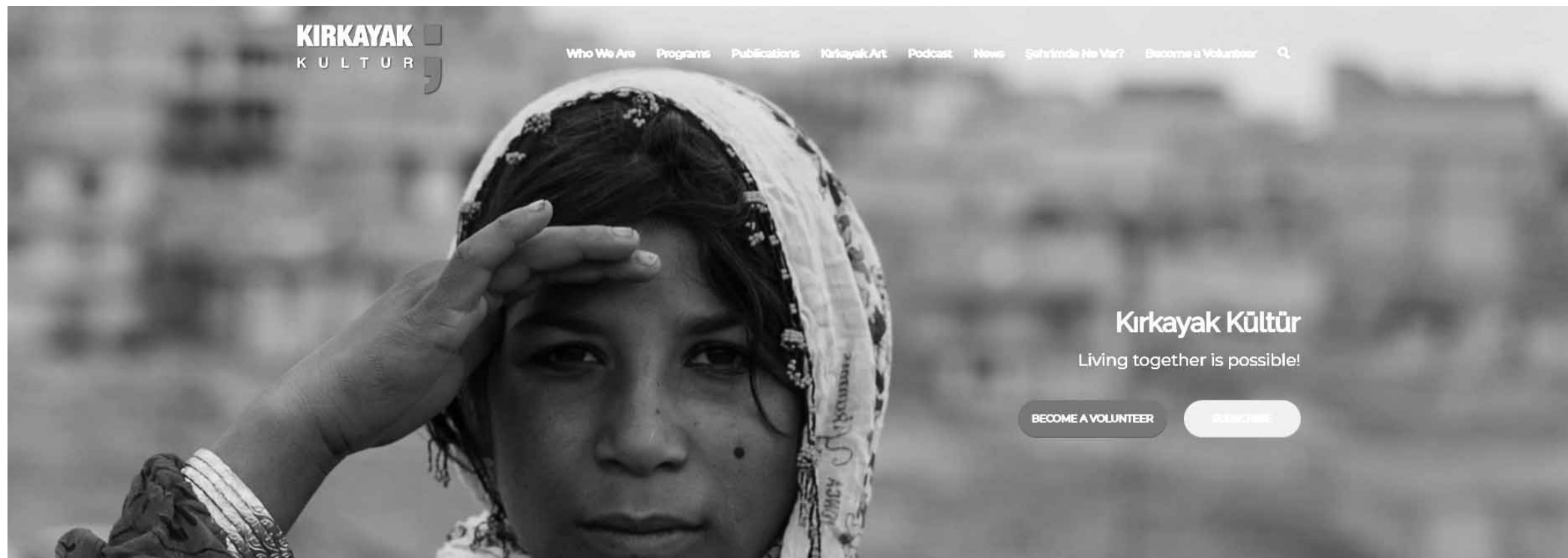
anglunes so čalavel amare themestar, kaj ča la Indija hin bari dijaspora andre luma, buter sar 33 milijoni.

O Indi dživen maj andre savore thema lumate the o Roma hine avibnestar Indijatar. Šaj phenav, hoj hine historikaňi dijaspora Indijatar the o manuša Indijatar oda likerem gođate, vašoda ho la komunikacija čaladam dureder the zorasaliľam peskero sphandlipen. Dochudňam amen dži terdo čalaviben le avrenca the e technologija hiňi but bari the sikhavel peha baro zaterdipen.

Save technologiji ažutinen ko arakhibneste vaš manuškane hakajende?

Angloda na džanenenas, so pes ačhol la romaňi komunitaha Slovakijate, Čechiko republikate, Francuzijate vaj ěmcko serate. Akanakes šaj sig resen nevipena the puntošno hiros, so pes ačhila, savo phagipen pes ačhila the savo ačhiben hin ke lende. Gindinav peske, hoj o technologiji ažutinde la romaňi komunitate. O Roma penge jekh avreske šegitinen, vašoda hine avresave. Anglal penda beršende sas maškar romane komunitende baro bipaťaviben the oda delas avri balamuta, biachaľi-
str. 6 >>>

Riaditeľka tureckej neziskovky Zühal Gezicier: Ženy zažívajú viac chudoby, sú viac diskriminované a pracujú v neformálnej ekonomike

Zühal Gezicier, výskumníčka a aktivistka za ľudské práva, sa narodila v Diyarbakire v Turecku, kde jej rodina stále žije. Zühal však dnes žije v Gaziantepe, kde sa po absolvovaní Stredoeurópskej univerzity vrátila a pokračuje vo svojej práci v neziskovej organizácii Kirkayak Kültür. Organizácia sa zameriava na prístup k základným právam pre komunitu Dom a Abdal. V roku 2019 ukončila magisterské štúdium na Gaziantepskej univerzite v odbore ženské štúdiá (Department of Women's Studies). Vo svojej diplomovej práci zameranej na komunitu Dom, ktorej je sama členkou, skúmala tému „Transformácia rodového vnímania v spoločnosti Dom“. Jej práca sa zameriavala na rodové roly, ktoré sa menili spolu s prechodom komunity z kočovného na usadlý spôsob života. Absolvovala Roma Graduate Preparation Program (RGPP) v rómskych štúdiách na Stredoeurópskej univerzite, kde navštevovala kurzy sociálnej antropológie, rómskej identity a ľudských práv.

Aké postavenie majú ženy vo vašom regióne?

Gaziantep nie je veľmi preplnené mesto, ale život žien je náročný v každom meste v Turecku. Pre mňa je však Gaziantep stále obývatelným mestom. Nie som jediná žena z komunity Dom, ktorá absolvovala univerzitu, momentálne je v komunitách Dom niekoľko žien s univerzitným vzdelaním. Ale bola som prvým mladým človekom z komunity Dom, ktorý absolvoval univerzitu v Diyarbakire. Po mne pokračovali deti z komunity Dom a dnes je tu veľa mladých ľudí, ktorí absolvovali univerzitu. Na toto som vždy hrdá. Pracujem na témach týkajúcich sa komunity Dom a moje výskumy sú v tomto smere.

Zaoberáte sa témou žien. Aké sú hlavné myšlienky vášho výskumu?

Oblasť, na ktorej pracujem, sa viac zameriava na obživu žien z komunity Dom. Najväčším problémom týchto žien v našej spoločnosti je diskriminácia a práca v pa-

triarchálnom prostredí. Verejný priestor obvykle patrí mužom a ženy z komunity Dom vždy pracovali vo verejnom priestore, či už v kočovnom alebo usadlom živote. V kontexte intersektionality môžem povedať, že ženy z komunity Dom sú najviac znevýhodnenými jedincami po deťoch a chudoba ich ešte viac zasahuje. Najviac sú znevýhodnené v prístupe k vzdelaniu, včasnému manželstvu, práve žiť v bezpečných oblastiach a dokonca aj v prístupe k zdravotnej starostlivosti.

Ako sa so ženami z vašej komunity zaobchádza?

Spoločnosť Dom je v kočovnom živote matriarchálna a v mestskom živote vidíme účinky tohto usporiadania. Ženy a muži pracujú spolu, ženy pracujú vo verejnom priestore a musia zvládať všetky druhy ťažkostí bez mužov. Preto tam, kde majú v spoločnosti Dom slovo muži, majú ho aj ženy. Vo všeobecnosti majú v rozhodovacích procesoch slovo starší jednotlivci. Samozrejme, ženy pracujú vo verejnom priestore aj v oblasti domácej starostlivosti. Ženy z komunity Dom sú zodpovedné za starostlivosť o svoje rodiny. A toto je neviditeľná práca.

Ako ženy z komunity Dom prijímajú predčasné manželstvo?

Sú to ešte deti, zvyčajne mladšie ako 18 rokov. Dievčatá z komunity

sa vydávajú vo veku medzi 13 a 16 rokmi. Samozrejme, aj chlapci, ktorých si berú, sú ešte deti vo veku medzi 13 a 19 rokmi. Dievčatá z komunity Dom sa nikdy nevzdávajú za starších mužov. Zvyčajne sa vydávajú za chlapcov, ktorí sú ich príbuznými, sú rovnako starí alebo o jeden či dva roky starší či mladší. Keď sa pýtame, prečo to robia, rodiny zvyčajne hovoria: „Dnes sme tu, zajtra už nemusíme byť. Ak zomrieme, bude známe, kde sú naše deti“. Samozrejme, toto je spôsobené chudobou. Kvôli ťažkostiam životných podmienok sa ľudia dožívajú menej, priemerná dĺžka života je 60 rokov. Ak to vezmeme z právneho hľadiska, keď sa niekto sťažuje a polícia sa do toho zapojí, mužské dieťa je potrestané. Toto je neúplný zákon v Turecku.

Aké sú výsledky vášho doterajšieho výskumu?

Ženy zažívajú viac chudoby, sú viac diskriminované, stávajú sa pracujúcimi v neformálnej ekonomike a za svoju prácu nedostávajú zaplatené. Mój výskum je pre mňa veľmi dôležitý a skúmanie ľudí z komunity Dom ma posilňuje ohľadom mojej identity. Myslím, že to zvyšuje povedomie rómskej komunity a tiež povedomie nerómskych ľudí. Robím komunitu Dom viditeľnou, robím ženy viditeľnými. Aj keď je to momentálne užitočné len v akademickej sfére, myslím, že v budúcnosti to môže

byť užitočnejšie pre ženy z komunity Dom.

Bojúť tieto ženy za ľudské práva a proti prejavom anticiganizmu na trhu práce?

Pracujú vo verejnom priestore v neformálnej ekonomike ako je zber odpadu, predaj vody na uliciach, sezónna poľnohospodárska práca a viazanie. Pri práci v týchto oblastiach je ich negatívna viditeľnosť v popredí kvôli ich oblečeniu a stigmatizácii týchto pracovných oblastí. Keďže nemôžu skryť svoju identitu Dom, sú viac vystavené diskriminácii. Pri práci v textilných a pleteninových dielňach môžu niekedy svoju rómsku identitu skryť. Dôvod, prečo svoju rómsku identitu skrývajú, je vyhnúť sa diskriminácii.

V roku 2023 došlo v Turecku k zemetraseniu a mnohí ľudia stratili svoje domovy. Ako sa situácia zmenila?

Dňa 6. februára 2023 zemetrasenie, ktoré zasiahlo juhovýchod Turecka, veľmi ovplyvnilo komunitu Dom. V mnohých provinciách a okresoch boli zničené štvrte a domy, čo už aj tak chudobných ľudí ešte viac ochudobnilo a zanechalo ich bez domova. V mnohých provinciách a okresoch Dómovia žijú v stanoch alebo v kontajneroch. Nepriamym dôsledkom bolo zvýšenie nájomného v domoch, ktoré zostali nepoškodené. Väčšina chudobných ľudí z komunity

Dom, ktorí v minulosti žili v prenatatých domoch, žije v horších podmienkach. Predsudky sa zvýšili a Dómovia boli vystavení väčším prejavom nenávisťi. Inflácia sa zvýšila a ľudia z komunity Dom, ktorí boli už predtým chudobní, sa teraz stali ešte chudobnejšími. Prístup k vzdelaniu sa stal takmer nedosiahnuteľným.

Aké projekty máte na pomoc ľuďom, ktorí prišli o bývanie?

Nemáme projekt pre ľudí, ktorí prišli o domov. Toto je veľmi ťažká situácia. Môžeme vykonávať iba návštevy v teréne, nahlasovať ich a zdieľať ich situáciu s verejnými inštitúciami a medzinárodnými mimovládnyimi organizáciami. Naše projekty pozostávajú z krátkodobej potravinovej pomoci a inej nepeňažnej podpory. Máme aj projekt vzdelávania, na ktorom nám záleží najviac. Podpisali sme protokol s riaditeľstvom národného vzdelávania a tento projekt pokrýva osem štvrtí a šesť škôl v Gaziantepe. Začali sme pracovať na školskej dochádzke detí tak, že identifikujeme deti, ktoré sú zapísané v týchto školách a evidujeme tie, ktoré nie sú zapísané. Okrem toho sa zameriavame na udržateľnosť tak, že spájame ďalší projekt s podporou potravín a pomáhame rodinám detí, ktoré chodia do školy.

Text: Dominika Badžová,
foto: archív ZG

Indický vedec Zameer Anwar: Nemyslím si, že rómska kultúra alebo jazyk sú ohrozené, ale pozorujem kultúrnu inváziu, ktorá sa šíri cez technológie vysokou rýchlosťou

Doktorand Zameer Anwar pochádza z Gaye v Bibáre a študuje na Centrálnej univerzite v Gudžaráte, Gandhinagar v Indii v Centre pre štúdium diaspóry. Centrum bolo založené v roku 2011 s cieľom študovať a kriticky sa zaoberať problematikou globálnej migrácie a diaspóry z multidisciplinárnych perspektív a produkovať kvalitný výskum a poznatky pre akademickú obec, vládu a spoločnosť. Výskumník sa vo svojej dizertačnej práci s názvom Rómovia ako historická diaspóra z Indie, sociálny a kultúrny synkretizmus v nadnárodnom priestore zaoberá rómskym jazykom a kultúrou, migráciou a históriou Rómov. Okrem toho pôsobí ako výskumný pracovník a spoluzakladateľ Centra rómskych štúdií a kultúrnych vzťahov (CRSCR) – ARSP. Zameer Anwar má dar, ktorý využíva na sieťovanie rómskych výskumníkov z celej spoločnosti v digitálnom svete.

Kedy ste sa začali venovať výskumu Rómov v Indii?

Prvýkrát som sa o Rómoch dozvedel z úst svojho guru, môjho učiteľa a Dr. Shyama Singha Shashiho. Je známou osobnosťou medzi rómskymi vedcami a autormi. Študoval som magisterské štúdium sociológie v oblasti rozvojových štúdií. Tam som sa prvýkrát dozvedel o rómskej komunite a o indickom spojení s rómskou komunitou. Povedal mi: Viete, že existujú ľudia, existuje komunita žijúca v Európe a Amerike, ktorá má indické spojenie? Povedal som: Nie. Opýtal som sa ho, ako sa volajú? Povedal mi: Rómovia. Povedal som: Rómovia. Myslím, že to je Rím. Je to spojenie s Rímom, viete, rímskymi civilizáciami a Rímskym impériom. Povedal: Nie, nie, nie. Sú to ľudia indického pôvodu. Takže som to preskúmal a začal som skúmať dostupné zdroje. Čím viac som študoval, tým viac som sa pripájal ku komunite. Začal som skúmať ich súčasnú situáciu, sociálno-ekonomické podmienky, kultúrnu situáciu rómskej komunity v Európe a Amerike alebo kdekoľvek inde, kde žijú. Tu som sa dozvedel, a bolo to veľmi emocionálne zistenie, že ich ľudské a základné práva sú ohrozené a každý deň porušované a ich situácia je veľmi žalostná a úbohá. Tak som sa začal viac pripájať ku komunite a začal som sa rozprávať s Rómami. Takto sa začala moja cesta k rómskemu výskumu a k romológii.

Momentálne končíte doktorandské štúdium, kde spracováte tému Rómovia ako historická diaspóra z Indie, sociálny a kultúrny synkretizmus v nadnárodnom priestore. Na čo sa môže vedecká a kultúrna obec tešiť?

V skutočnosti je to multidisciplinárne štúdium. Mám záujem skúmať rôzne aspekty Rómov alebo rómskej komunity, či už ide o historickú migráciu, diaspóru alebo kultúrne vzťahy, sociálne obvyčajne praktizované Rómami, aké sú podobnosti medzi sociálnou organizáciou a sociálnymi inštitúciami rómskej komunity, ako aj tých z Indie a kultúrnych spojení medzi Rómami a Indiou. Ako je to s kódom čistoty a nečistôt, filozofickým aspektom, duchovným aspektom rómskej komunity a ľudí z Indie. Takisto historická migrácia z Indie a ako sa stali diaspórickou komunitou vo svete. Takže to je moja výskumná štúdia, ako sa Rómovia stali nadnárodnou komunitou. Ja objasňujem rôzne aspekty rómskych štúdií, nie iba jazyk, ale aj históriu, kultúru alebo spoločenskú organizáciu a inštitúcie, obvyčajne, tradície, rituály, duchovnosť, filozofie a náboženstvá. Musím vykonávať výskumy v rôznych aspektoch, ktoré sú dokonca nedotknuté západnými vedcami. Rómsky jazyk sa skúmal západnými vedcami od XVI. storočia, XVII. a XVIII. storočia. Takže veľa veľkých lingvistov a filológov vykonávalo výskum rómskeho jazyka a indických jazykov a ich spojenie medzi indickými jazykmi, najmä sanskritom a novými indickými jazykmi ako je hindčina. A aj keď má hindčina v Indii 49 dialektov, existuje gramatický aparát, ktorý je rovnaký a takmer rovnaká je slovná zásoba, ale zmení sa fonológia.

Lingvista a výskumník Ian Hancock pravdepodobne zohráva vo vašom diele veľkú rolu?

Hancock a niektorí vedci napísali pozoruhodné práce pri sledovaní predkov rómskej komunity z Indie a vyvinuli niekoľko hypotéz. A to, že rómsku históriu možno spojiť s Dómami a podľa Dr. Sashi patrili Rómovia k nomádskemu kmeňu Indie Dunker, ale v skutočnosti je to trochu hlbšie. Rómsku komunitu nemožno priradiť len k jednej triede alebo kaste v Indii. Nemôžeme obmedziť rómsku komunitu na jednu konkrétnu triedu alebo kastu Indie, rómska komunita je zlúčením rôznych kást a rôznych kmeňov Indie. Nie je

◆ Zameer Anwar. Foto: archív ZA

tam hegemonia, nie je tam žiadna konkrétna trieda, z ktorej sa rómska komunita vyvíjala, takže to je zloženie rôznych kást a skúšaných ľudí z Indie. Niektorí vedci ako Maršál Co-tillard, aj niektorí ruskí vedci položili rovnakú hypotézu. V skutočnosti ja nemám inú, svoj výskum som rozšíril o štúdium rómskeho jazyka, ktorý patrí do indoárijskej rodiny jazykov, ale indoárijská alebo indoeurópska rodina má veľmi veľkú rodinu jazykov, takže som sa pokúsil trochu ju zúžiť a poukázať na to, kam presne patrí rómsky jazyk. Myslím si, že rómsky jazyk patrí k sanskrutu.

Žijeme v dobe, kedy nám technológie vytvárajú priestor na komunikáciu prostredníctvom sociálnych médií. Ako to ovplyvňuje váš život ako výskumníka?

V skutočnosti si myslím, že vďaka technológiám robíme veľa, sám som ich veľkým priaznivcom. Navštevujem rôzne krajiny a stretol som rôzne rómske skupiny a rómskych ľudí takmer v trinástich krajinách a strávil som tam veľa času v ich osadách, táboroch, domoch, v každej forme domácnosti. Navštívil, stretol som chudobných, bohatých, parlamentných poslancov, učencov, umelcov a aktivistov. Myslím si, že technológia je nevyhnutná na rozšírenie a pripojenie, ako aj na dosiahnutie sietí s medzinárodnými komunitami, ako aj diaspórickými komunitami, najmä čo sa týka našej krajiny, keďže India má veľkú diaspóru vo svete, viac ako 33 miliónov. Indovia žijú takmer vo všetkých krajinách sveta a Rómovia sú tiež pôvodom z Indie. Môžem povedať, že sú historická diaspóra Indie a ľudia z Indie si to uvedomujú, pretože sme komunikáciu rozvinuli a posilnili svoje puto. Dostali sme sa do konštantného dotyku s ostatnými, takže technológia je veľmi dôležitá a zohráva dôležitú úlohu.

Ako technológie pomáhajú ochrane ľudských práv?

Predtým ste nevedeli, čo sa deje s rómskou komunitou na Slovensku, v Českej republike, vo Francúzsku alebo na nemeckej strane. Teraz môžete rýchlo získať informácie a presnú správu, čo sa stalo, aké porušenie sa objavilo a aká je ich situácia. Myslím si, že technológie pomohli rómskej komunite. Rómovia si navzájom pomáhajú, pretože, sú rozmanití. Pred päťdesiatimi rokmi bola medzi rómskymi komunitami veľká nedôvera a to vytváralo zmätok, nedorozumenie, ale vďaka technológiám teraz komunita takéto veci prekonáva. Stávajú sa viac spojenými, aj keď jeden člen rodiny žije v Londýne a druhý žije v Severnom Macedónsku. Vďaka technológiám sa navzájom dobre poznajú a pomáhajú si. Takisto si myslím, že technológie pomáhajú rómskej kultúre, technológie sú veľmi dôležité pre túto komunitu.

Centrum rómskych štúdií a kultúrnych vzťahov (CRSCR) – ARSP organizuje série virtuálnych prednášok s cieľom zistiť historickú, politickú, kultúrnu, sociálnu, ekonomickú, právnu a súčasnú situáciu rómskej komunity v ich krajinách. Skúma pokrok a pozitívne zmeny špecifické pre danú krajinu, ktoré nastali v každodennom živote Rómov. Ako vznikla táto myšlienka?

Je to mimovládna nezisková organizácia, ktorá bola založená v roku 2018 so sídlom v New Delhi. Centrum vzniklo pri práci s mládežou. Sme podporení indickou Radou pre kultúrne vzťahy, čo je autonómna organizácia vlády Indie, ministerstva zahraničných vecí. Centrum rómskych štúdií a kultúrnych vzťahov má mandát na pripojenie sa k rómskej komunite, a tak je prínosom pre štúdium rómskej kultúry a vykonávanie výskumu. Uľahčuje nám proces výskumu na rôzne témy rómskych štúdií, a to je tiež jeden zo zámerov konkrétneho centra. Centrum má tiež za cieľ byť propagátorom indo-rómskych spojení podľa historických kultúrnych lingvistických väzieb s Indiou a my ako centrum sme sa tiež rozhodli ísť ďalej k dôležitým historickým kultúrnym záväzkom rómskej komunity s Indiou. Toto je filozofia nášho centra. Centrum pre rómske a kultúrne vzťahy spája rôzne rómske organizácie. Podporujeme pozitívne zmeny v postavení rómskych komunít, organizujeme medzinárodnú konferenciu o Rómoch, kultúrne semináre a stretnutia. Chystáme sa iniciovať nejaký druh výmenného programu, výmeny rómskych učňov a výskumníkov. Chceme tiež podporovať užšie siete medzi rómskymi akadémiemi, spisovateľmi, autormi, básnikmi a umelcami. Snažíme sa robiť v akademickej oblasti, chceme tiež pracovať na diskusii o identite, rómskej histórii a kultúre a migrácii Rómov z Indie. Toto sú základné vertikálne aktivity, ktorým sa venujeme a máme v úmysle ich podniknúť.

Hovoríte o spájaní medzi organizáciami, akadémiami, spisovateľmi, autormi, básnikmi a umelcami. Myslíte si, že je rómske kultúrne dedičstvo, konkrétne legendy, zbierky príbehov a rómsky jazyk dnešnou dobou a technológiami v ohrození?

Nemyslím si, že rómska kultúra alebo jazyk sú ohrozené, ale pozorujem kultúrnu inváziu, ktorá sa šíri cez technológie vysokou rýchlosťou. Skôr boli iné spôsoby vyjadrovania kultúrneho útoku, no vďaka komunikačným technológiám je tento proces rýchly a ľahko rozpoznateľný. Moderné médiá často útočia na kultúrne domény etnických menšín v celej Európe. Bolo vyvinutých množstvo metód na asimiláciu rómskej kultúry a komunity do hlavného prúdu spoločnosti, no väčšina z nich zlyhala v dôsledku živej a odolnej povahy rómskej komunity. Napriek diskriminácii a predsudkom pretrvávajúcim aj v 21. storočí sa rómskej komunite stále darí prispievať k rozvoju spoločnosti vo svojich krajinách. Niektoré moderné médiá a programy sú zamerané na znehodnocovanie kultúry etnických skupín, čo je neakceptovateľné. Je dôležité, aby rómska inteligencia vystúpila a bránila sa takýmto útokom na svoju kultúru a jazyk. Existujú aktivisti a organizácie, ktorí robia skvelú prácu vo vzdelávaní a osvete. Je potrebné eliminovať stratégie a konšpirácie, ktoré sú zamerané na oslabenie rómskej kultúry. Rómska kultúra má hlboké historické korene a je dôležité chrániť ju pred akýmikoľvek formami kultúrnej invázie.

Rozhovor viedla a z angličtiny preložila Dominika Badžová

Manažérka Kata Németh: Mám zmiešanú identitu, vždy budem Maďarka a Rómka, ale aj imigrantka v USA

Kata Németh je Rómka z malej dedinky v Maďarsku. V súčasnosti pôsobí ako náborová asistentka v rómskom programe prípravy na absolventa Stredoeurópskej univerzity (Roma Graduate Prepare Program – RGPP). S Amerikou je spojená od štúdia na Stredoeurópskej univerzite. Neskôr získala Fulbrightovo štipendium, absolvovala americké stáže a momentálne pracuje ako projektová programová manažérka v Kalifornii. Život v Amerike so sebou prináša veľké pozitíva, príležitosti a skúsenosti. Kata však cíti, že chce stále byť spojená s prácou s rómskymi študentmi a svojou rodnou krajinou, Maďarskom.

Ako si pamätáte na svoje detstvo, stretli ste sa počas neho s niekým, kto študoval v segregovaných triedach?

Vyrastať v Maďarsku ako Rómka nie je najľahšia vec tak, ako kdekoľvek inde v Európe. Mala som ale šťastie, a to z mnohých dôvodov. Stretla som milých učiteľov, ktorí mi chceli pomôcť. Boli sme veľmi chudobní, čo nie je zriedkavé pre Rómov. Som tam, kde som, len preto, že som mala veľa príležitostí a podporu od ľudí, taktiež vďaka Programu rómskych štúdií (RGPP) pred dvanástimi rokmi. Musím povedať, že som nechodila na rómsku školu ani do segregovanej školy, a preto som, kde som. Mala som nad sebou šťastenu. Vždy som rada študovala a mala naozaj dobrých učiteľov, ktorí mi pomáhali počas celej mojej cesty. Poznala som veľa Rómov, ktorí boli označovaní za zlé alebo nie múdre deti alebo niečo podobné a boli poslaní do segregovaných škôl. Samozrejme, ich život sa nevyvíjal dobre, pretože boli stigmatizovaní. V mojej triede a počas strednej školy boli ľudia, ktorí tiež dokončili štúdium, dve Rómky dokončili vysokú školu, čo určite nie je veľmi bežné. Myslím, že doma v Maďarsku sa to stále zhoršuje pokiaľ ide o prístup k tomu, aby mladí Rómovia mohli ísť na strednú školu a potom dokončiť univerzitu.

Dnes ste úspešnou a vzdelanou ženou vďaka vašej usilovnosti a podpore od vašich učiteľov. Ako vám zmenil život Program rómskych štúdií (RGPP)?

Prihlásila som sa v roku 2012 do programu Príprava Rómov na anglický jazyk (RAP), ktorý bol zá-

kladným a RGPP bol druhým programom. Stalo sa to pred dvanástimi rokmi, ale to bolo stále najlepšie v mojom živote – RAP a RGPP. Bez nich by som sa nikdy nemohla uchádzať o magisterský program na CEU (Central European University). Nikdy by som asi nehovorila anglicky, nikdy by som sa pravdepodobne nestretla s mojím manželom a nemala by som žiaden prístup k celému množstvu výhod. Pamätám si, že som nechcela veriť balíku, ktorý som dostala: štipendium, ubytovanie, miesto v skupine medzinárodných Rómov z rôznych krajín. Moja najživšia spomienka je na prvý deň, keď sme sedeli vonku pri kancelárii našej koordinátorky s viac ako desiatimi mladými Rómami z celej Európy, ktorí dokončili vysokú školu alebo univerzitu. Pamätám si pocit šťastia, hrdosti a prekvapenia, že som obklopená týmito vzdelanými mladými Rómami. V mojom prípade bol program RGPP naozaj veľmi prospešný, pretože momentálne žijem v Spojených štátoch a je veľmi dobré mať titul, ktorý je tiež akreditovaný v USA. Oni sa na to pozerú a pochopia, že mám magisterský titul a nemusím rozmýšľať o tom, ako preložiť toto alebo tamto, pokiaľ ide o môj titul alebo predmet, takže je to pre mňa priamo relevantné. V Spojených štátoch dnes pracujem ako projektová a programová manažérka.

Ako ste sa dostali do Ameriky?

Získala som Fulbrightovo štipendium a šla študovať na Pennsylvánsku štátnu univerzitu (Pennsylvania State University)

◆ Kata Németh. Foto: archív DB

k profesorovi, ktorý bol v tom čase na návšteve v CEU. Ukázalo sa, že majú veľmi dobrý program. Strávila som tam jeden rok a potom som sa vrátila domov. Pokračovala som stážou z nórskeho grantu, čo bola dobrá skúsenosť. Potom som ďalší rok pôsobila v Európskom rómskom inštitúte pre umenie a kultúru (ERAC) – bolo to tiež štipendium poskytnuté Programom rómskych štúdií a páčilo sa mi tam, bolo skvelé pracovať s mojimi kolegami. Na ďalšiu stáž som nastúpila v Kongrese Spojených štátov. Medzitým som sa vydala, a tak som tam zostala. Takže v USA žijem od roku 2019.

Ukončili ste magisterské štúdium v odbore Verejná správa, takže v podstate pracujete vo svojom odbore. Aký je život v Amerike?

Určite je ľahší, ale zároveň aj veľmi ťažký v niektorých aspektoch. Byť imigrantkou nikdy nie je ľahké, ale mám veľké šťastie, pretože mám dobrú prácu a relatívne dobrý život. Čo mi chýba

v USA je miestna rómska komunita. Veľmi mi chýba, chýba mi mať priateľov, mať rovnaké skúsenosti, rovnaké pochopenie s ľuďmi okolo mňa, pretože tam, kde žijem, nie sú žiadni Rómovia. Žijem na dvoch rôznych miestach, v strede Kalifornie a v Miami. Život je tam veľmi odlišný, sú to veľmi rôznorodé miesta s množstvom imigrantov zo Strednej Ameriky a Kubu, Kolumbie. Tam nikto nechápe, odkiaľ som, kto sú Rómovia, čo sú rómske komunity, a keď sa prechádzam po uliciach, ľudia nevedia, kto som. Je to odlišné od toho, keď sa prechádzate ulicami v Maďarsku. Zároveň je dobré byť v USA, pretože sa nemusíte obávať, že niekto v obchode si myslí, že ste niečo ukradli. Ľudia sú pravdepodobne rasisti voči iným ľuďom, ale nie voči mne, pretože nevedia, kto som a vždy si myslia, že pochádzam z Indie. Niekedy sa cítim osamelá, na druhej strane vidím, ako sa s Rómami zaobchádza v Maďarsku.

Ako je možné v prostredí plnom diverzity nestratiť vlastnú identitu?

Myslím, že mám veľmi zmiešanú identitu, vždy budem Maďarka a Rómka, záleží mi na tom. Zaoberať sa rómskou identitou je najdôležitejšia vec, ktorú môžem mať a okrem toho, že som žena, som aj Maďarka, ale som aj imigrantka v USA. Som aj žena farby, takže je to veľmi zaujímavá vec, ako sa definujem. Som si vedomá, že rómska identita sa nikdy nemôže stratiť, preto som stále tak veľmi spojená s Rómami. Zaujímavá skúsenosť je, že v USA nikto nechápe, kto som, a nie je to dôsledok toho, že by som nemala identitu, ale je to dôsledok toho, že to ľudia nechcú pochopiť. Na tejto skúsenosti pracujem s terapeutom a dúfam, že raz si nájdem miesto, kde budem naozaj spokojná s tým, kto som, ale teraz som v procese. Nemyslím si, že som stratala svoju identitu. Uvedomujem si, že mám veľa identít, som za to vďačná, že som tam s nimi, a že môžem mať tieto zážitky, skúsenosti.

Text: Dominika Badžová

ben, ale palikerdones le technologijende adadives e komunita ajse ačhibnendar loke predžal dureder. Ačhon buter sphandle, choc jekh dženo famelijater dživel Londynoste the aver dživel andre Serviko Macedonija. Palikerdones le technologijende jekh avres mištes prindžaren the ažutinen penge. The peske gindinav, hoj o technologiji šegitinen la romaňi kulturake, o technologiji hine igen bare pedal adi komunitate.

Centros le romane sikhlaribnen the kulturakere sphandlipnen (CRSCR) – ARSP organizinel la serija virtualiko sikhavibnen le celo ha pes te dodžanel le historikano, politikakero, kulturakero, socijaliko, ekonomikakero, pravoskero the akanutno ačhiben le romaňi komunitate andre lengere thema. Arakhelkerel o anglaripen the lače čerišaga so hine špecifikane pre oda themeste, save pes ačhile tel sakodivesutno Romen-gero dživipen. Sar ačhila adi godi?

Oda hiňi bozarodkerdi organizacija, savi sas sthodi beršeste 2018 le zabešibneha andro New Delhi. O centros ačhila paš butate le čhavenca. Amen sam likerde la indijakeri

radaha pedal kulturakere sphandlipena so hiňi korkoreskeri organizacija le Indijakero šeralipneste, le ministertvoste vaš avrit-hemutne vecende. Le Centros le romane sikhlaribnen the kulturakere sphandlipnen hin mandatos pedal sphandlipneste la romaňa komunitaha, the akor hino sar chasna pedal sikhlariben le romaňi kulturate the rodipneskero kerdipen. Lokisafol amenge o rodipneskero procesis pedal avresave temi vaš romane sikhlaribnende the oda hin jekh andal buter sthovibnendar le centrost. Le centros hin the celos te avel sar propagatoris indo-romane sphandlipnen tel historikane kulturakere čhibakere sphandlipnen la Indijaha the amen sar centros rozgindam te džal dureder historikano kulturakero sphandlipneha romaňi komunitaha la Indijaha. Oda hiňi filozofija amaro centrost.

O centros pedal romane the kulturakere sphandlipena sphandel avresave romane organizaciji. Amen likerkeras lače čerišaga perdal zaterdipneste vaš romane komunitende, keras maškarmutni konferencija pal Romende, kulturakere seminara the kidipena. Kamas te kerel vareso ajso čerišagutno programas, čerišagos le romane

sikhluven the arakhibnarden. Kamas the likerkerel saneder sphandlipena maškar romane akademijende, lekharende, autorende, gilutnarende the artikavnende. Thovas amen te kerel andro akademikano kotor, kamas te avrithovel vakeriben pal identitate, romipneste, romaňi historijate the kulturate the migracijate le Romen Indijatar. Ada hine bazutna vertikalika čalavibena, savenca amen zachudas the kamas len te kerel.

Vakeren pal sphandlipneste maškar organizacijende, akademijende, lekharende, autorende, gilutnarende the artikavnende. Tumen gindinen, hoj hiňi romaňi kulturakeri džajstra, o legendi, ačhibneskere kidipena the romaňi čhib akanutno vachteha the technologijenca darado?

Na gindinav peske, hoj e romaňi kultura vaj e čhib hine darade, ale dikhav la kulturakeri invazija, savi pes buchlarel maškar technologijate but sidarutnones. Šaj sas aver sposobi vaš kulturakero peribneste, ale palikerdones komunikatiko technologijende hino ada procesis sidarutno the loke prindžardo. O moderna mediji buter-

var peren pro kulturakere domeni le etnikane ciknibnende andre calo Europa. Sas thode avri pherdo metodi pedal asimilacijate vaš romaňi kulturate the komunitate andro angluno socijetakero čalaviben, ale but lendar pele tele le džido the zoralo misuratar romaňi komunitatar. Choli-chofate diskriminacijate the bidžanibnende dži 21. šelberšeste pes la romaňi komunitate mindig del te džal dureder perdal socijetakero čalavibneste andre peskere thema.

Varesave moderna mediji the programi hine thode pedal kulturakero zamukhlipneste le etnikane komuniten, so hino na likerdu. Hin igen bares, aj te romaňi inteligencija džal avri the zaarakhel ajse peribnende pre peskeri kultura the čhib. Hine aktivisti the organizaciji, so keren but lači buti andro sikhaviben the osveta. Kampel te odčhivel o stretegiji the konspiraciji, save hine thode pedal lokisafiben le romaňi kulturate. La romaňa kultura hin but bare historikane bazutnipena the oda hin but bare ste zaarakhel la anglal chocsave formende la kulturakeri invazijate.

O vakeriben ligenelas the la anglikaňi čhibatar prethoda Dominika Badžová.

Preklad: Stanislav Cina

Príbehy hrdinstva rómskych partizánov v Slovenskom národnom povstaní

◆ Pamätník SNP v Banskej Bystrici. Foto: archív MSNP

V tomto roku si pripomíname 80. výročie Slovenského národného povstania (SNP). V našich dejinách je to výnimočná udalosť, kedy sa časť obyvateľstva vojnového slovenského štátu postavila proti režimu kopírujúcemu ideológiu nacistického Nemecka. Postavili sa na stranu demokracie a rozhodli sa pomôcť s oslobodením Slovenska, lebo z východu sa už blížil osloboditeľský front. A tak, ako aj pri iných príležitostiach v spoločných dejinách, Rómovia boli pri tom. Iba ich hrdinstvo nie je dostatočne známe ani oslavované.

V lete 1944 na územie vojnového slovenského štátu vstúpili ozbrojené jednotky Wehrmachtu, čo urýchlilo vyhlásenie Slovenského národného povstania. Stalo sa tak 29. augusta 1944 v Banskej Bystrici heslom dodnes aktuálnym Začnite s vystaňovaním. Očakávalo sa, že povstanci sa rýchlo spoja s oslobodeneckou armádou na východe a Slovensko oslobodia. Do istej miery to bola aj revolta voči autoritatívnej vláde na čele s kňazom Jozefom Tisom. Nemeckej jednotky brannej moci však povstaleckú armádu rýchlo porazili a zatlačili do hôr, kde odbojové hnutie prešlo do partizánskeho boja.

Rómska populácia bola už v tom čase zdecimovaná opatreniami, ktoré predstavovali hrubé porušovanie ich občianskych práv. Pre slovenskú armádu boli rómski muži nepohodlní od roku 1940. Pokladali ich za menejcenných, a preto nesmeli slúžiť so zbraňou v ruke, ale náhradnú službu vykonávali v VI. pracovnom prápore. Od roku 1941 bola v platnosti vyhláška, na základe ktorej Rómovia museli odstrániť svoje obydlia od miestnych ciest, do obcí mohli vstupovať iba vo vyhradenom čase, nesmeli cestovať verejnou dopravou. Znamenalo to pretrhnutie väzieb s vidieckym obyvateľstvom a zabránenie možnosti legálnej obživy. Následne začali vznikať pracovné útvary pre rómskych mužov, ktorí boli nasadzovaní na významné technické stavby. Súčasťou perzekúcií boli rôzne nátlakové a silové akcie organizované Hlinkovou gardou, išlo napríklad o „hygienické kontroly“ na mieste, vyhľadávanie osôb, ktoré sa vyhýbali núteným prácam alebo iné potupné zásahy.

Pravdepodobne aj v dôsledku zhoršujúceho sa postavenia, mnohí rómski muži a chlapci sa rozhodli pridať k povstalcovi a na jeseň 1944 odišli do hôr. Boli to napríklad Berkyovci z Detvy, Očovej a Hriňovej, Klincovci z Dúbravy... Mnohí z nich zaplatili tým najcennejším – svojím životom.

Tragický osud postihol Rómov z obce Dúbravy. V piatok 6. decembra 1944 v neskorú večernú hodinu prišiel domov 21-ročný partizán Jozef Klinec-Bimbó, známy inak ako vynikajúci primáš. Niekoľko ho musel vidieť – Rómovia podozrievali z udavačstva miestneho učiteľa, ktorý svoju gardistickú príslušnosť nijako nezakrýval. Na druhý deň ráno bola rómska osada obklúčená asi ôsmimi esesákmi. Zobrali všetkých Klincovcov starších ako 14 rokov, bolo ich päťnásť, a odviedli ich do Detvy, kde ich držali v židovskej synagóge. Ženy chceli mužom zaniest aspoň jedlo, ale nemeckí vojaci im to nedovolili. Keď tam prišli na tretí deň, už tam muži neboli. Našli ich až vo Zvolene, kde ich videli nosiť akési okná v budove súdu. Keď tam opätovne prišli na druhý deň, už tam neboli: nemeckí vojaci im povedali,

◆ Zuzana Kumanová. Foto: archív ZK

že išli preč, na prácu. Čo sa s nimi potom stalo sa dozvedeli až po vojne. Počas exhumácie šiestich masových hrobov na židovskom cintoríne vo Zvolene objavili telá 128 obetí zavraždených nemeckými vojakmi od novembra 1944 do februára 1945. Rómske ženy, podobne ako mnoho iných ľudí, chodili okolo vykopaných mŕtvol a hľadali si svojich príbuzných, ktorých spoznali podľa zubov alebo nejakej čiastky oblečenia. Telá všetkých obetí boli potom poukladané jednotlivo do drevených truhiel a boli uložené späť do masového hrobu.

Príbehy hrdinstva rómskych partizánov spravidla odchádzali spolu s hrdinami. Rómovia o svojej účasti v povstaní nezanechali písomné svedectvá, zachovali sa iba rodinné príbehy, ktoré sa časom zúžili na konštatovania typu, že aj môj otec či starý otec bol v SNP.

Legandy sa hovoria o Antonovi Facunovi, rodákovi zo Sklabine. Príbehy o ňom naberajú charakter rurálnych legend. Hovorí sa, že v októbri 1941 vstúpil do slovenskej armády. Bolo to v čase, kedy Rómovia už nemohli vykonávať základnú vojenskú službu, preto by tento údaj bolo potrebné verifikovať. Podľa viacerých sa zúčastnil bojov na východnom fronte a následne bol prevelený v roku 1943 do Talianska. Tam mal prebehnúť na druhú stranu a pripojiť sa k talianskej odbojovej skupine Rinoldo. Neskôr sa mal pridať k československému zahraničnému odboju a ako tlmočník sa mal s americkou výsadbárskou jednotkou dostať na slovenské povstalecké územie. Zaradený bol do skupiny Day ako sprievodca a pomocník pod krycím menom Anton Novák. O Facunových husárskych kúskoch počas povstania sa rozprávali legandy, Nemci na jeho hlavu vraj vypísali finančnú odmenu. Po vojne sa Facuna dočkal československej medaily za účasť v SNP, aj uznania americkej vlády. Prišiel však február 1948 a s ním aj zlé časy pre vojakov západného odboja.

Rómovia musia svoje dejiny písať aj sami, inak budú odkázaní na ich interpretáciu majoritnou spoločnosťou, ktorá ich hrdinstvo a obeť často vidieť nechce. Možno je podobných príbehov viac, preto ak v rodinách takéto príbehy existujú, stálo by za to napísať ich a poslať do redakcie Romano voľ. Radi ich v budúcnosti budeme publikovať.

Text: Zuzana Kumanová

• koniec septembra 1944

Príslušníci zvláštneho Einsatzkommanda 27 na okraji obce Spišská Teplica zastrelili neznámeho Róma.

• začiatok októbra 1944

Nemecké policajné zložky a nemecká domobrana zajali v obci Sklené niekoľko ľudí podozrivých z napomáhania partizánom. Medzi popravenými boli aj dvaja miestni Rómovia.

• 14. október 1944

Po obvinení z pomoci partizánom bolo 24 Rómov v Kríži nad Hronom zaživa upálených.

• začiatok novembra 1944

Viac ako 40 Rómov z Lutily bolo odvečených z dediny. O niekoľko dní ich popravili na cintoríne v Dolnom Turčeku.

• 6. november 1944

Obec Valaská Belá prepadlo Einsatzkommando 14 z Prievidze. Z obce odvliekli 13 Rómov, ktorí boli popravení v Škrípovskej doline.

• 14. november 1944

V obci Čierny Balog v údolí Jegorovo bolo zadržaných niekoľko desiatok olašských Rómov z Neresnice pri Zvolene. Všetci muži boli zastrelení a ženy s deťmi zaživa upálené. O deň neskôr vypálili rómsku osadu na Pustom. O život prišlo viac ako 60 Rómov.

• 17. november 1944

Príslušníci Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy zastili v Krupine 34 rómskych mužov vo veku 14 – 60 rokov. Ich životy vyhasli na masovom popraviske v Kremničke.

• 20. november 1944

Do obce Hriňová vtrhli príslušníci Einsatzkommanda 14. Po prehliadke obydľí zajali troch rómskych mužov, ktorí boli neskôr popravení.

• 21. november 1944

Rómovia z Tisovca uverili provokatérom, vydávajúcim sa za partizánov, na čo doplatili svojimi životmi. Muži boli postrielení, ženy a deti našli smrť v Kremničke. Celkový počet obetí bol 44.

• 22. november 1944

Z obce Ilija odvliekli 109 rómskych mužov, žien a detí do Kremničky. Ich životy vyhasli na masovom popraviske.

• koniec novembra 1944

Nemeckí vojaci vtrhli do dediny Polomka. Pri prenasledovaní partizána zastrelili štrnásťročného rómskeho chlapca. Miestnu rómsku osadu vypálili.

• november 1944

V obci Sásová zajali a neskôr popravili päť rómskych mužov a tri ženy.

• 6. december 1944

Pre spoluprácu s partizánmi bolo 15 mužov starších ako 14 rokov z osady v Dúbravách odvečených a neskôr zastrelených na zvolenskom cintoríne.

• december 1944

Na železničnej trati neďaleko Detvy explodoval vlak, zo sabotáže boli obvinení 4 rómski muži. Neskôr ich popravili na židovskom cintoríne vo Zvolene.

Záujem o tému v posledných rokoch prináša čoraz viac poznania aj do zložitej doby na sklonku druhej svetovej vojny. Počet lokalít, v ktorých došlo k fyzickej likvidácii sa podarilo rozšíriť a dnes vieme, že k obetiam na životoch došlo aj v Lopeji (4 rómske obete), Lubietovej (1 Róm), Podlaviciach, odkiaľ boli odvečené tri Rómky, ktoré zahynuli v Kremničke. K obetiam na ľudských životoch došlo aj v obci Jakub (3 rómske obete), Skubíne (4 zavraždení), Hájniskoch (2 rómske obete), Bartošovej Lehoty (3 usmrtení Rómovia). Archívy uvádzajú nezvestných Rómov aj v obci Dolné Hámre a Jastrabá. Doposiaľ neznámy počet usmrtených rómskych obetí bol aj v Bábinej, Ihráči a Pohorelej. Na cintoríne vo Zvolene našlo miesto svojho skoncu aj 11 odvečených Rómov z Podkrižáňa – Dolnej Bzovej, ktorých mená sa podarilo stotožniť.

Róza a jej zrkadlo / E Roza the lakro gendalos

Róza, staršia Rómka a vdova po Lajošovi, bola liečiteľka a žila sama v malom domčeku na začiatku osady. Deti s nebohým mužom nikdy nemali. Róza bola veľmi dobrá a príjemná žena, ak nevylicila a nepomohla, tak neublížila. Sem-tam chodila vypomáhať k miestnemu gazdovi. Ako raz tak upratovala v jeho stodole, narazila na veľké zrkadlo zasadené do oválneho rámu, ozdobeného zlatými a striebornými vzormi. Gazda videl, že sa jej zrkadlo páči, a tak jej ho daroval, ale upozornil ju, že zrkadlo skrýva v sebe magickú silu, preto ho schoval. „Ty si liečiteľka a možno moc zrkadla využiješ pri liečení a v prospech vašich Rómov,“ povedal jej gazda. Róza vedela, že zrkadlá majú veľkú moc, že odrážajú a ukazujú pravdu, že sú schopné odhaliť pravú povahu ľudí, vidieť pravú tvár bez ohľadu na to, ako dobre bude skrývať svoje úmysly. Róza verila aj tomu, že zrkadlá sa používajú na odháňanie zlých duchov a negatívnej energie, odrážajú zlé sily a zabraňujú im vstúpiť do domu. Preto zrkadlo od gazdu umiestnila na stenu oproti vchodovým dverám. Róza žila na začiatku osady a vždy, keď niekto šiel do obce alebo sa z nej vracal, zašiel k Róze na kus reči. Aj preto zrkadlo umiestnila oproti vchodovým dverám. Chcela zistiť, ak niekto príde k nej, či zrkadlo je naozaj magické, má svoju moc, či naozaj ukáže povahu človeka alebo čo ho čaká a neminie.

Laci, rómsky kováč, sa v sobotu ráno vybral na jarmok do mesta so svojimi výrobkami, ale ešte predtým zašiel k Róze. Vstúpil dnu a s úžasom pozerá: pred ním visí na stene mohutné zrkadlo, v ktorom sa vidí celý od hlavy až po päty. Nikdy sa ešte celý v zrkadle nevidel. Róza sa tvári, že zametá, ale pritom jedným okom pozerá do zrkadla tiež. „Dobre vyzerám v tomto obleku, však?“ opýtal sa Laci Rózy. „Hej, dobre, ale ja by som na tvojom mieste na jarmok do obce nešla,“ hovorí mu Róza. „A to už prečo?“ opýtal sa jej Laci. „Príde veľká búrka a jarmok bude zrušený,“ pokračuje Róza. „Čo ti preskočilo, baba jedna? Čo nevidíš, aké je jasné nebo, ani jeden mráčik,“ nazlostene mávol rukou Laci a vybral sa na jarmok ťahajúc vozík plný kováčskych výrobkov. O hodinu sa strhla taká búrka, že Laci ani do obce nedošiel, otočil sa a ledva prišiel domov. Bol až na kosť zmoknutý. „Ty si naozaj čarodejníca, baba jedna!“ nadával Laci prechádzajúc okolo domu Rózy.

O týždeň v sobotu sa konala zábava v susednej obci, na ktorej mala hrať kapela z osady pod vedením primáša Zola. Ten sa

♦ Ilustrácia vytvorená pomocou AI

už skoro ráno vyobliekal do obleku, vyčesal si dohora vlasy a pekne oholený prišiel k Róze, aby sa pozrel do zrkadla ako vyzerá. O tom, že Róza má doma veľikánske zrkadlo sa dozvedela celá osada od kováča Laciho. Zolo stojí pred zrkadlom, upravuje si ešte fúzy a vlasy a Róza mu hovorí: „Zolo, dobre vyzeráš“. „Vieš čo, Róza, ani sa mi nechce ísť na tú zábavu, budú tam samí mladí. No čo zarobíme?“ povedal Zolo Róze s obavami, že dnes nezarobia. „Dnes na zábave zarobíte plno peňazí, len ty sa neboj,“ povzbudila ho Róza. Veď to videla v zrkadle. Ten sa jej poďakoval a utekal za ostatnými muzikantmi, ktorí ho už čakali v miestnej krčme. Na zábavu sa tešili aj rómske čahaje a čhave z osady. Cestou na zábavu sa u Rózy zastavila Marienka, dcéra Haňuš a Bélu, osemnásťročná dievčina súca na vydaj. „Teta, môžem sa pozrieť do toho veľkého zrkadla, ako vyzerám?“ opýtala sa Rózy. „Len pod Marienka ďalej,“ povedal jej Róza. Marienka stála pred zrkadlom a obžerala si nové šaty ako stoja na nej. „Pekné si ty dievča

a máš dobré srdce, ty len choď na tú zábavu, tam si nájdeš svojho ženicha,“ povedala jej Róza. Aj Dežko, syn Kaleho a Kali, si kúpil nový oblek a cestou na zábavu sa ešte zastavil u Rózy. Dežko bol veľmi namyslený čavo, ostatným sa posmieval a ponížoval ich. „Teta Róza, môžem sa pozrieť do zrkadla, ako vyzerám v tomto obleku?“ opýtal sa Rózy. „Môžeš, Dežko, môžeš, len pod ďalej,“ povedala mu Róza. Dežko sa postavil pred zrkadlo a sám sa obdivoval, aký je frajer, aký je pekný. „Teta, všetky čahaje na zábave budú za mnou umierať, keď ma uvidia takého fešáka,“ chváli sa Dežko. Lenže Róza, ktorá stála za ním, videla niečo iné. „Ja by som na tvojom mieste nešla na zábavu,“ povedala Róza Dežkovi. „A to už prečo?“ udivene sa pozrel na ňu. „Preto, lebo domáci čhavovci ťa zbijú a potrhajú ti oblek,“ povedala mu Róza a ten celý našťvaný utekal domov za Kali, svojou mamou, ktorej povedal čo mu povedala Róza. Kali plná hnevu vyšla na stred osady a ako to u Rómov býva, aby to všetci počuli a videli, vyhrešila Rózu.

Je nedela ráno, začalo svitať a čhaje a čhave sa v nálade vracajú zo zábavy domov, spievajú si a tancujú. Do nálady im hrá Zolova kapela. Keď prechádzajú okolo Rózinho domu, Zolo sa pri ňom zastaví a zaklope na dvere. Vyjde Róza a Zolo jej ďakuje. „Ďakujem ti, Róza, že si nám predpovedala, že zarobíme veľa peňazí. Tak sa aj stalo. Zarobili sme toľko, čo niekedy ani za celý mesiac nezarobíme. Tu máš od našich muzikantov,“ povedal Zolo a odovzdal jej časť zo zarobených peňazí. Aj Marienka sa zastavila pri dome Rózy. „Teta, ďakujem vám, že ste mi dodali odvalu ísť na zábavu a že ste mi predpovedali, že si tam nájdem ženicha. Tak sa aj stalo. Dnes ma príde požiadať o ruku,“ povedala natešená Marienka Róze a utekala domov k rodičom oznámiť im dobrú správu. Kali, mama Dežka, to všetko počula. V hlave sa jej vtedy začali vynárať myšlienky, čo ak je pravda, že Dežka na zábave zbili a potrhali mu nový oblek. Veď to, čo predpovedala muzikantom a Marienke sa stalo. Rozbúšilo sa jej srdce a čo nevidí: jej syn Dežko prichádza k osade pomalým krokom, zbitý, celý potrháný. Kali mu uteká naproti a kričí na celú osadu: „Bosorka jedna, prekliala mi syna, zlomyseľne mu predpovedala, aby ho na zábave zbili a potrhali mu nový oblek!“ kričala Kali tak silno, že zobudila všetkých Rómov. „Teta Kali, nie preto ho zbili, že teta Róza mu to predpovedala, ale preto, že sa veľmi vystatoval, vysmieval sa čhajam a chudobným čhavovcom ponížoval! Tak preto ho domáci čhavovci zbili a potrhali mu jeho nový oblek,“ povedali jej mladí Rómovia, ktorí boli na zábave a primáš Zolo to len potvrdil. Kali sa od hanby rýchlo schovala aj so synom vo svojom domčeku.

Rómom v osade však začalo vŕtať v hlave, odkiaľ Róza vie predpovedať čo sa stane? Veď to nikdy predtým nerobila okrem toho, že liečila. A tak im Róza povedala pravdu, že všetko to vidí v zrkadle. Odvtedy začali k nej chodiť všetci. Róza im takto videla do duše, vedela o každom, aký je človek, čo ho čaká a čo neminie. Jedných varovala, iných povzbudzovala, ďalších vedela nasmerovať. Za Rózou chodili po radu aj rodičia nastávajúcich snúbencov, aby im povedala ako budú žiť, koľko budú mať detí a podobne. Jolanka, dcéra Gízy a Feriho, sa mala zasnúbiť s Bertičkom, synom Thula a Saňi, a tak zvedavá Gíza zašla za Rózou, aby jej poradila či sa jej dcéra Jolanka má vydať za Bertička. Róza jej hovorí: „V zrkadle vidím Bertička ako pijana a bitkára a tvoju dcéru Jolanku smutnú a nešťastnú. Je na tebe Gíza či ju vy-

Rudolf Dzurko: Som Róm, som človek, normálny človek milujúci slobodu

LE DZURKUSKERE ČAK SKLENĚNÉ OBRAZY

Štvartkone 16.4. phuterďa o PKC (Pražské kulturní centrum) andro Romňikane khera Prahate vistava, pre savi hin o čitri, save kerďa o Rudolf Dzurko (uřifa 1.7.1941) ča žuže caklostar. Kadi vistava fikerlas dži 17.5. a hiňi čřatuhř, savi fikerel korkoro. Anglo duj berř les sas kajsi vistava andre Slovensko galerija Brařslavate.

Kala čitri sikhřřa te keren korkoro a avri kidřřa peske pre lende caklos. Medik len sikhřřa miřte te keren, ta but čitri mosarďa, bo leske perkerelas tele o erřřimen caklos. No akana imar, bo arakhřa sar kampil te kerel o fepidřlos, hine leskere čitri igen řukar.

Le Dzurkuskere čitri hine andal o dživipen. Thořa andre lende sa, so řunel, so predřřivel. Kerel len avka, sar ov kampil u dořřikerel ča peskere "pravidři", pre aver na dikhel. Ko pre leskere čitri kamelas te dikhen u imar anglal len odsudřřinelas prekal oda, hoj hine igen barevna abo vařoda, hoj len kerďa Róm, ta pes igen občorelas. Na phenenas leske řřiř. Na achafolas lenge.

Le Dzurkuskere čitri cinkeren na ča o suřřomřřika andre peskere řbirki andal calo Europa, ale the o galeriji, sar řečřhiko, avka slovařřiko.

„Obrazy som začal robiť, keď som mal asi 31 rokov, pieskovecove sochy a plastiky o niečo skôr.“

Vtedy ešte nežil v Prahe, ale v Skalici pri Českej Lípe. Otecko tam v šesťdesiatom deviatom kúpil svojim štyrom synom dom.

„Žilo nás tam tridsaťjeden. Krátko nato, čo sme sa do domu nasťahovali, otecko zomrel. Môjho otca všetci uznávali. Kamkoľvek prišiel, ľudia prestali hučať a začuli, ako prehovorilo ich srdce. Prišiel človek. Po otcovej smrti som cítil, že musím pokračovať v tom, čo on začal.“

Život sa s ním nikdy nemaznal. Prešiel najrozmanitejšími zamestnaniami (murár, robotník v sklárňach v Novom Bore, pastier – dojič, kurič, robotník na bitúnku, skupinovú vedúci pri výkopoch na reguláciu vody). K jeho životu vždy patrili deti, rodina, rozvetvené príbuzenstvo, hudba, basa, spev a túžba život skrášľovať. Spoliehal sa sám na seba.

„Rudo má vari desať životov. Koľkokrát už bol celkom na dne, ale zas sa vzbudil – a zas je to Dzurko. On je naozajstný talent a pracant. Keď sa rozhodne niečo robiť, tak je schopný povedať návšteve – pozri sa, nehnevaj sa, ale musím pracovať. Má svoje názory na vec, niekedy veľmi radikálne a vyhranené.“ (Zo spomienok Vladimíra Oláha.)

Pre Dzurka je typická vynaliezavosť, nesmierna pracovitosť, vytrvalosť. Dokáže si poradiť v každej situácii. Nemá

dáš za Bertička,“ povedala jej Róza. Giza to povedala svojmu mužovi Ferimu a rozhodli sa, že svoju dcéru Jolanku Bertičkovi nedajú. Zásnuby zrušili. Od tej chvíľe Bertičko začal piť, s každým sa hádal a veľakrát aj pobil. Jolanka bola čím ďalej tým smutnejšia a nešťastná. Slová Rózy sa začali naplňovať. Bertičko sa upil k smrti a Jolanka sa už nikdy nevydala. Nešťastná v smútku a žiali o niekoľko rokov zomrela tiež. Keď ju pochovali, jej otec Feri prišiel k Róze a rozbil jej zrkadlo, aby viac už z neho nepredpovedala budúcnosť. Hovorí sa, že rozbité zrkadlo, to je sedem rokov nešťastia, ale nie ak črepiny sa zakopú hlboko do zeme. Aj preto Feri črepiny pozbieral a ďaleko od osady ich hlboko v zemi pochoval, lebo len takto mohol zlomiť sedemročné nešťastie.

Ktovie či by sa udalosti udiali tak, ako to predpovedala Róza, ak by nemala to zrkadlo. Kto vie? Ak by nebolo zrkadla, Bertičko by si možno vzal Jolanku a možno by žili dodnes, mali by kopu deti a boli by šťastní.

* * *

E Roza phureder romňi, phivľi pal o Lajošis, sas drabaňi u dživelas korkori andro cikno kheroro pro teluno agor la osadake. Čhave le mule romeha la šoha nasas. E Roza sas bari lači the guľi džuvľi, te na sasťarelas the našigitinlas, ta na dukhavlās. Kana-akor phirelas te šigitinel ko gaveskro chulaj. Sar jekhver avka kerelas redos andre leskri stodola, demadža pro baro gendalos thodo andro ovalno ramos, šukarardo le somnakune the rupune šukaribenca. O chulaj dikhlā, hoj lake o gendalos pre kedva, u avka lake les diňa, kajča bares lake phendža, hoj o gendalos garuvel andre peste magicko zor, vaš oda les garudža. „Tu sal drabaňi u talam šaj le gendaloskri zor chasnares paš o sasťariben the prekal o lačhipen tumare romengro,“ phendža lake o chulaj. E Roza džanelas, hoj le gendalen hin bari zor, hoj visaren the sikaven o čačipen, hoj džanen te sikavel čačuňi manušen-gri natura, te dikhel čačuno muj bijal oda, sar mištes garuveha peskre gondolipena. E Roza pačalas the oleske, hoj o gendala pes chasna-ren pro palebičhaviben le nalače voďengro the nalača energijkro, pale visaren o nalačhe zora u nadomuken lenge te džal andro kher. Vaš oda o gendalos le chulajestar thodža pre fala mujeha kijo avruno vudar. E Roza dživelas pro teluno agor la osadake u sojekhaver, te vareko džalas andro gav abo pes andal leste visarelas, ačhavelas pes ke Roza pro sikra vakeriben. The vaš oda o gendalos thodža mujeha kijo avruno vudar. Kamľa te džanel, te vareko avela ke late, či o gendalos hino čačes magicko, hin les peskri zor, či čačes sikavela le manuškri natura abo so les užarel a so les naobdžala.

O Lacis, romano chartās, pes sombatone tosara kidňa avri pro jarmokos andro foros

peskre avrikerdžipnenca, kajča mek anglal oda gela ke Róza. Gela andre u le bare jakhenca dikhel: anglal leste figinel pre fala baro gendalos, andre savo pes dikhel calo le šerestar dži kijo pindre. Šoha pes mek calo andro gendalos nadikhľa. E Roza pes ke-rel, hoj šulavel, kajča paš oda jekha jakhaha dikhel andro gendalos. „Mištes dičhuvav avri andre kada ancugos, na?“ phučľa pes o Lacis la Rozatar. „He, mištes, kajča me pre tiro than pro jarmokos andro gav nagelomas,“ phenel leske e Roza. „U oda imar soske?“ phučel pes latar o Lacis. „Avela baro brišind u o jarmokos naela,“ phenel dureder e Roza. „So tuke prechučľa, phurije jekhiye? So nadikhes, savo žužo o ňebos, aňi jekh chmarica,“ choľaha čaladža le vasteha o Lacis u kidňa pes avri pro jarmokos u pal peste cirdelas o verdanoro pherdo chartakre avrikerdžipnenca. Pal jekh ora avľa ajso baro brišind, hoj o Lacis aňi nadogela andro gav, visardža pes u ča phares avľa khere. Sas cindo dži pro kokala. „Tu sal čačes čohaňi, phurije jekhiye!“ čhivkerelas o Lacis sar džalas pašal la Rozakro kher.

Jekhe kurkeha sombatone sas balos andro pašo gav, pre savo kamľa te bašavel e bašavibnaskri banda andal e osada sava ľidžal o primašis o Zolis. Oda imar sig tosara pes urdža upre andro ancugos, uchandža peske upre o bala u šukares oholimen avľa ke Roza, kaj pes te dikhel andro gendalos sar dičhol avri. Pal oda, hoj la Roza hin khere baro gendalos pes dodžanľa calo osada le chartastar le Lacistar. O Zolis ačhel anglo gendalos, prikerel peske o čhora the o bala u e Roza leske phenel: „Zoli, mištes dičhos avri“. „Džanes so, Rozo, aňi pes mange nakamel te džal pro balos, hena odoj sa terne manuša. No so zarodaha?“ phendža o Zolis la Rozake le darandžipnaha, hoj adadžives ňič nazarodena. „Adadžives pro balos zarodena pherdo love, ča tu pes madara,“ upre-lošandža les e Roza. Se oda dikhlā andro gendalos. Oda lake palikerdža u denašelas pal o lavutara, save les imar užarenas andre gavutňi karčma. Pro balos pes lošanenas the o romane čaja the čhave andal e osada. Le dromeha pro balos pes ke Roza ačhadža e Marijenka, e čhaj la Haňušakri the le Belaskri, dešocho beršengri čhaj pre romeste. „Neno, šaj pes dikhav andre koda baro gendalos, sar dičhuvav avri?“ phučľa pes la Rozatar. „Ča av Marijenko dureder,“ phendža lake e Roza. E Marijenka ačhelas anglo gendalos u dikhelas pre peskre neve gada sa pre late ačhen. „Šukar sal tu čhaj u hin tut lačho jilo, tu ča dža pre oda balos, odoj arakheha peskre romes,“ phendža lake e Roza. The o Dežkus, čhavo le Kaleskro the la Kafakro, peske cindža nevo ancugos u dromeha pro balos pes mek ačhadža ke Roza. O Dežkus sas baro barikano čhavo,

avren asalas avri the teledikhelas len. „Neno Rozo, šaj pes dikhav andro gendalos, sar dičhuvav avri andre kada ancugos?“ phučľa pes la Rozatar. „Šaj, Dežku, šaj, ča av dureder,“ phendža leske e Roza. O Dežkus ačhel anglo gendalos u korkoro pes upredikhel, savo hino frajeris, savo hino šukar. „Neno, savore čhaja pro balos pal mande merena, sar man dikhena kajses šukares,“ ašarel pes o Dežkus. Kajča e Roza, savi ačhelas pal leste, dikhlā vareso aver. „Me pre tiro than pro balos nagelomas,“ phendža e Roza le Dežkuske. „U oda imar soske?“ n´achaľuvibnaha dikhlā pre late. „Vaš oda, bo o kherutune čhave tut marena u čhingerena tuke o ancugos,“ phendža leske e Roza u oda bares cholamen denašelas khere pal e Kali, peskri daj, savake phendža so leske phendža e Roza. E Kali pherdži cholaha avľa avri maškaral pre osada u sar oda ko Roma phirel, kaj oda savore te šunen the te dikhen, sar koškerelas la Roza.

Hin kurko tosara, o kham avľa avri u o čaja the o čhave pes lošane visaren khere pal o balos, giľaven peske the khelen. Andro lošaňiben lenge bašavel le Zoliskri bašavibnaskri banda. Sar džan pašal la Rozakro kher, o Zolis pes paš leste ačhavel u durkinel pro vudar. Avel avri e Roza u o Zolis lake paľikerel. „Paľikerav tuke, Rozo, hoj amenge anglal phendžal, hoj zarodaha but love. The avka pes ačhiľa. Zarodňam ajci, so varekana aňi tel o čhon nazarodaha. Le kadaj amare lavutarendar,“ phendža o Zolis u diňa la vareso le lovendar so zarodne. The e Marijenka pes ačhadža paš la Rozakro kher. „Neno, paľikerav tumenge, hoj man diňan zor te džal pro balos u hoj mange anglal phendžan, hoj odoj peske arakhava romes. The avka pes ačhiľa. Adadžives man avena te mangavel.“ Phendža e lošaňi Marijenka la Rozake u denašelas khere kijo dad/daj lenge te phenel kada lačho chiros. E Kali, e daj le Dežkuskri, oda sa šundža. Andro šero lake akor avri avenas gondolipena, so te oda hin čačipen, hoj le Dežkus pro balos marde u čhingerde leske o nevo ancugos. Se oda, so anglal phendža le lavutarenge the la Marijenkake pes ačhiľa. Chudňa lake zorales te marel o jilo u so nadikhel: lakro čhavo o Dežkus polokes aver kije osada, mardo, calo čhingerdo. E Kali leske denašel anglal u zorales vičhinel pre calo osada: „Čohaňi jekhiye, pokerdžal mange le čhas, nalače gondolipnaha leske anglal phendžal, kaj les pro balos te maren u te čhingeren leske o nevo ancugos!“ vičhinelas e Kali avka zorales, hoj ušadža upre savore Romen. „Neno Kali, na vaš oda les marde, hoj e nena Roza leske oda anglal phendža, kajča vaš oda, hoj bares pes vazdelas upre, ašarelas, asalas le čhajendar u le čore čhaven teledikhelas! Ta

vaš oda les o kherurune čhave marde the čhingerde leske leskro nevo ancugos,“ phende lake o terne Roma, save sas pro balos u o primašis o Zolil ča oleske diňa čačipen. E Kali pes andre ladž sigo garudža the peskre čhaha andre peskro kheroro.

Le Romenge andre osada chudňa te marel andro šero, khatar e Roza džanel anglal te phenel so pes ačhela? Se oda šoha anglal oda nakerelas bijal oda, hoj sasťarlas. U avka e Roza phendža lenge o čačipen, hoj savoro oda dikhel andro gedalos. Akorestar chudne ke late te phirel savore. E Roza lenge kavka dikhelas andre vodži, džanelas pal dojekh, savo hino manuš, so les užarel u so naobdžala. Jekhenge sikavelas o phujipen, avren upre lošanelas, avrenge džanelas te sikavel o drom. Pal e Roza phirenas kaj len te del godži the o dada/daja ole ternengre so pes kamenas te ľel, kaj lenge te phenel sar dživena, keci len ela čhave the avka. E Jolanka e čhaj la Gizakri the Feriskri, pes kamľa te mangavel le Bertičkuha, le Thuleskre the Saňakre čhaha, u avka e nadoužardži Giza gela pal e Roza, kaj la te del godži či lakri čhaj e Jolanka kamel te džal romeste pal o Bertičkus. E Roza lake phenel: „Andro gendalos dikhav le Bertičkus sar pijakos so pes ča marel u tira čha la Jolanka bilošaňa the bibachtala. Hin pre tute Gizo či la deha romeste pal o Bertičkus,“ phendža lake e Roza. E Giza oda sa vakerdža peskre romeske le Feriske u phende peske, hoj peskra čha la Jolanka le Bertičkuske nadena. O mangavipen odphende. Ole idejostar o Bertičkus chudňa bares te pijel, dojekheha pes vesekeďinelas u buterval the mardža. E Jolanka sas so dureder oleha bilošaneder the bibachtaleder. O lava la Rozakre avenas avri. O Bertičkus ajci pijelas medik namuľa u e Jolanka imar šoha nageľa romeste. Bibachtali andro bilošaňiben the bari dukh pre vodži pal vajkeci berša the oj muľa. Sar la parunde, lakro dad o Feris avľa ke Roza u phagerdža lake o gendalos, kaj imar buter andal leste te navakerel anglal so pes ačhela. Phenel pes, hoj phagerdo gendalos, oda eľa berša bibacht, kajča na akor te pes o churde phagerde genľalici thovena dži tele andre phuv. The vaš oda o Feris kidňa upre o churde phagerde genľalici u dur la osadatar len bares dži tele andre phuv parundža, bo ča avka šaj phagľa eftaberšengri bibacht.

Ko džanel či oda so pes ačhiľa, ačhilahas pes avka, sar anglal phenelas e Roza, te la nauľahas oda gendalos? Ko džanel? Te nauľahas o gendalos, o Bertičkus peske talam iľahas la Jolanka u talam džidžilehas dži adadžives, uľahas len but čhave u uľahas bachtale.

Napísal a preložil Igor Dužda

nábytok? Vyrobí ho. Chýba metla? Nič sa nedeje! O pár hodín už môžete zametať. Kolkó ľudí prejde bez záujmu okolo pieskovcového balvana. Ale nie Dzurko. Privalí si ho do záhradky a o niekoľko dní už medzi kvetinovými záhonmi sedí ženská hlava. A pribúdajú ďalšie a ďalšie.

„Dežo si vo svojej záhradke pestoval paradajky a šalát, Šaňo tam mal jahody – ja som si tam začal pestovať ženy. Ženské hlavy z pieskovca.“

Z tohto originálneho múzea v prírode dnes zostali už len nádherné fotografie Petra Brezu.

Korene jedného (Dzurkovho) rozvetveného rodu objavne zdokumentovala Milena Hübschmannová. Zo spomienok, rozprávania, piesní a rozprávok zostavila knihu, ktorú dotvára 42 farebných reprodukcí Dzurkových obrazov. Kniha vyšla v roku 1990 v nakladateľstve v Lipsku pod názvom *Ich bin wieder Mensch geworden* (Znova som sa stal človekom).

Rovnako ako kameň lákalo Ruda Dzurku aj drevo (svedčí o tom rad plastík vynaliezavo predstavených vo filmovom dokumente V. Poltikoviča *Amaro drom* (Naša cesta) z roku 1986. A samozrejme – sklo.

Žil predsa v kraji sklárov na severe Čiech, denne bol s týmto materiálom v dotyku a niet divu, že ho očaril rozmanitou štruktúrou aj farbou. A tak, zatiaľ čo susedia používali zvyšky skla na výzdobu svojich záhradných skaliel, Dzurkovi napadá, že by z rozdrveného skla mohol zostaviť mozaiku a skrásliť si výplň skrine, ozdobiť luster.

Začína svoje prvé pokusy s materiálom, ktorý bude neskôr využívať s majstrovstvom a vynaliezavosťou na stvárňovanie konkrétnych aj ideálnych portrétov, dramatických osudov a príbehov, tak ako ich kedysi počúval od otecka, strýčka Konskej nohy, od Hani, Jančího, Margity a ďalších skvelých rozprávačov.

„Najprv mi Božena (moja bývalá žena) rozdrvila sklené hrudy v mažiari, potom som drvené sklo začal zháňať priamo v továrni a podľa potreby som si ho ešte zomlel v ručnom mlynčeku. Drvené sklo som potom sypal na sklené pruhy spevňované ešte lepenkou, pretože jednoliata doska by nevydržala pnutie a praskla by. Spočiatku mi drť z podkladu opadávala – skúšal som všelijaké lepidlá, až som si nakoniec namiešal vlastnú zmes. Obrazy držia až kým ich nerozbijem. Najprv som robil ružičky, vtáčiky, jednorohého koňa, drakovtáka *Zožeriem ťa*, bytosti z rómskych rozprávok. Raz som dostal chuť na štiplavé papriky, a práve ich nikde nebolo dostať. Ja som ale moju chuť na ne vôbec nevedel potlačiť, a tak som v noci vstal, vyliezol na pôjd a do rána som urobil obraz *Jaj, petaran!* (Joj, štípe!). Ten obraz bol čierny ako vášeň, na ňom obrovská červená paprika so zelenými listami, ktorá požiera toho šťastného nešťastníka, ktorý požiera ju. Ten človek – ja – nemôže potlačiť chuť na štiplavú papriku – je papriku očami, ústami, nohami, rukami, až sa sám postupne celý mení na papriku. Ktovie, kde ten obraz je? Na výstave v Nerudovke (1979) ešte visel.“

Dzurkove obrazy sú hlboko prežité a precítené, riadia sa vlastnými pravidlami a tie sú ďaleko od pravidiel vžitých. Sú také, aký je on sám, zemitó samorastné aj kozmické, monumentálne aj expresívne uhrančivé. Provokujú aj hľadia. Majú neopakovateľnú atmosféru plnú poézie, aj svoj existenciálny obsah. Jeho žitie naplno je často rozporuplné práve preto, lebo je tvorivé a splýva v jednoliaty celok s jeho umeleckou výpoveďou.

Text: Erika Manuš, foto: Olga Šillingerová
Poznámka redakcie: Názov článku je citátom z časopisu Lacio Drom, Rom z roku 1980, č. 1. Viac sa o Rudolfovi Dzurkovi môžete dočítať v časopise Slovenskej akademie vied: Slovenský národopis č. 1 z roku 1988. Text bol publikovaný v Romano ľil číslo 40/1992

Rozsudok

Nad šedivými strechami Regensburgu tróni na priestrannom námestí gotická veža kostola. Ľudia sa so sklonenými hlavami ponáhľajú domov. Prší, nepríjemný ľadový dážď ich bičuje do tváří. Od rieky Regen vanie chladný vietor, ktorý dotvára pochmúrnú atmosféru dňa. Tohtoročný marec je nezvyčajne chladný akoby zima nechcela odísť. Šestnásť rokov po skončení vojny Nemecko konečne začína štartovať svoj hospodársky zázrak. Z veľkej nemeckej ríše urobili víťazní spojenci, ktorí sú teraz nezmieriteľní nepriatelia, dve menšie nemecké vazalské republiky. Takto sa rozhodli eliminovať budúcu hrozbu, ktorá by opäť mohla prísť z tejto európskej mocnosti, veď stála za dvomi svetovými vojnami. Ľudia už nehľadujú a výdatná americká pomoc urobila zo západného Nemecka silnú ekonomiku, v ktorej sa ľuďom žije dobre. Spoločnosť už nechce riešiť vojnu a hrôzy, ktoré priniesla. Bolo príliš veľa mŕtvych. Celá Európa od francúzskeho pobrežia po ruské stepi a Volgu bola v ruinách. Milióny mŕtvych, utrpenie, ktoré si svet dovtedy nedokázal predstaviť. Na to už ľudia nechceli myslieť. Teraz každý plánoval žiť naplno, užívať si a netrápiť sa tým, čo bolo. Obchodné domy boli preplnené tovarom, ľudia mali prácu a všetko sa zdalo byť v absolútnom poriadku. Nemecko sa navonok vysporiadalo s nacizmom. Nikto nechcel hovoriť o koncentračných táboroch a masovom vyvražďovaní, ktoré sa v nich odohrávalo.

Rosa sa náhlila cez námestie, akoby zázrakom takmer nedotknuté spojeneckým bombardovaním. Regensburg, tá perla stredovekého Horného Falcka si zachoval svoju krásu na rozdiel od ostatných nemeckých miest, ktoré ľahli popolom, keď ich spojenci zasypali tonami bômb. Nemecký národ kruto zaplatil za fanatickú podporu Hitlera a nacizmu. Rosa Blau, vysoká žena po tridsiatke, zohla hlavu, aby jej dážď nebičoval tvár a sama seba karhala za to, že si zabudla dáždnik. Nevadí, tento studený dážď aspoň schladí jej rozrušenie. Cítila, akoby celá horela, a tak jej studené počasie pomáhalo upratať si rozlietané myšlienky. Po ceste si ešte raz opakovala svoj plán. Bod po bode si ozrejmovala, ako bude postupovať, na čo nesmie zabudnúť a čoho sa musí vyvarovať. V každom prípade nesmie urobiť žiadnu chybu. To by si nikdy neodpustila, s tým by sa nezmierila. Všetko musí dopadnúť podľa jej starostlivo pripraveného plánu. Začala zuby a zrýchlila krok. Vedela, že dnes je ten deň, kedy konečne naplní svoj plán, ktorému obetovala všetko. Asi po pätnástich minútach opustila námestie a vošla do štvrte, ktorej dominantou bola moderná budova – svietila svojou bielou omietkou a zaujala nezvyčajnou architektúrou. Tu sídlila miestna smotánka: právnické firmy, obchodné spoločnosti a tí najlepší lekári. Jednoducho elita mesta. Vošla do ľavého krídla, kde sídlila gynekologická ambulancia. Nad vchodom bola umiestnená tabuľa, kde stálo: Gynekologická ambulancia MUDr. Carl Weber. Pod ňou bolo malým písmom pripísané, že na vyšetrenie sa treba objednať a telefónne číslo. Carl Weber bol uznávaný odborník, ktorého vyhľadávali výlučne ženy z tých najbohatších kruhov v celom regióne. Mal dobrú povest a jeho pacientky s ním boli nadmieru spokojné. Ich bohatí manželia mu radi platili za exkluzívnu starostlivosť o svoje manželky a milienky, ktoré mali zabezpečený najväčší luxus, pohodlie a diskretnosť. Tu sa nemuseli stretnúť s robotníčkami či sekretárkami, jednoducho plebs sem nemal prístup, doktor Weber si za svoje služby pýtal masné odmeny.

Rosa si zhodila premočený kabát a obliekla pracovný oblek slabomodrej farby, na vlasy si uviazala šatku, vybrala náradie na upratovanie a pomaly začala zmývať kachličkovú podlahu chodby. Cítila, ako jej vy-

◆ Ilustračná fotografia. Foto: pixabay.com

schlo v krku, pery sa jej lepili a na čelo jej vystúpili kropaje potu. Bola nahnevaná sama na seba. V duchu sa pýtala: Čo sa so mnou deje, veď na tento deň tak dlho čakám a teraz sa roztrasiem a mám chuť všetko nechať tak a utiecť? Ako by som to mohla dočerta urobiť? Ako dokážem ujsť pred tým všetkým, čo som prežila a čo prežili so mnou stovky a tisíce ďalších žien, ktoré sa stali nechcenými pacientkami doktora Webera? Vari už zabudla na to, čo prežili ženy z bloku 10 v koncentračnom tábore Auschwitz? Nie, na to sa nedá zabudnúť! Tak veľmi by chcela zabudnúť a žiť bez tých hrozných spomienok! Noc čo noc ju budia nočné mory, noc čo noc prelieva horké slzy a kričí hrôzou zo sna. A keď sa preberie, trvá niekoľko nekonečných sekúnd, kým si uvedomí, že neleží na tvrdej priči s ostatnými ženami natlačenými vedľa seba ako sardinky, neschopnými sa ani pohnúť. Zmeniť polohu mohli iba tak, že to urobili všetky naraz. Neskôr si na tie hrozné podmienky a utrpenie z nedostatku spánku zvykli a robili to už takmer automaticky. Po dvoch hodinách nehybnosti sa všetky ako na povel prebudili a otočili nabok. Na čo všetko si človek dokáže zvyknúť! Ako ľahko možno z neho urobiť stroj, poslušného otroka, ktorý vykonáva všetko, čo po ňom chcú tí, ktorí rozhodujú o jeho živote a smrti. Aj dnes, po toľkých rokoch od skončenia vojny sa pýta sama seba, ako to mohla prežiť? Ako to, že to jednoducho nevzdala, že neskočila na elektrický plot alebo sa nevrhla na strážu, aby z ich rúk prišla rýchla smrť v podobe guľky v jej hlave? Prečo väzni v koncentráku tak veľmi lipli na živote? Dnes už premýšľa inak a je presvedčená, že by už tak nekonal. Aj keď sa jej podarilo nakoniec všetku tú hrôzu prežiť. Hnevá sa na seba a ostatných, na tie státisíce obetí, ktoré skončili v plynových komorách. Teraz vie, že sa mali všetci vzbúriť, vrhnúť sa na esesákov a dať sa radšej povraždiť v jednom obrovskom krvavom kúpeľi ako sa nechať deň čo deň pripravovať o dôstojnosť a vystavovať utrpeniu, bitkám a nikdy nekončiacemu hladu, ktorý ich oberal o rozum. Nikdy nezabudne na obrázok, ktorý sa jej vypálil do mysle a už ho nikdy odtiaľ nedokáže odstrániť.

Bola neskorá jeseň roku 1944, v tábore zúrili ešte väčší hlad ako doposiaľ. Nacisti vedeli, že sa blíži ich koniec. Červená armá-

da bola na hraniciach Poľska a Američania s Britmi už búchali na brány neporaziteľnej tretej ríše, ktorá mala pretrvať tisíc rokov. Všetky plány nacistov sa rúcali ako domček z karát. Väzni v koncentračných táboroch boli pre nich už iba príťaž, ktorej sa bolo treba nejako zbaviť. Chceli ich nechať umrieť od hladu. Boli dni, kedy nedostali nič, alebo sa im ušiel iba zmrznutý zemiak či odporná hnedá žbrnda, kde plávalo zo pár kúskov zhnitej repy. Ľudia boli šialení od hladu. Chodili s očami vytreštenými ako živé mŕtvolky, kostry potiahnuté ľudskou kožou. Vtedy aj Rosa vyšla von, lebo v baraku sa nedalo vydržať, ten smrad výkalov a mŕtvol, ktoré ešte nestihli vyniesť bol pachom pekla vytvoreného nacistami. Prechádzala sa vonku, myslela sa svoju rodinu, na život, ktorý žili v Nemecku. Na časy, kedy Rómovia a Sinti neboli určení na likvidáciu. Videla pred sebou ich malý byt na predmestí Hannoveru. Mala dvoch bratov. Hans a Martin boli od nej starší, vždy ju chránili a starali sa o ňu. Keď vyšli na dvor pred ich obytným domom, veľmi sa nelíšili od ostatných detí. Bola hospodárska kríza, kedy jeden peceň chleba stál miliardu mariek. Peniaze sa vozili vo fúrikoch a tie, čo ste mali ešte ráno, večer nemali žiadnu hodnotu. A tak všetky deti chodili v zaplátaných nohaviciach a deravých topánkach, večne hladné. Napriek tomu sa dokázali spolu hrať a prežívať detské radosti. No aj tak sa Rose občas stalo, že jej nejaký chlapec nadával a urážal ju aj jej rodičov. Ťahali ju za vrkoče a vykrikovali na ňu posmešne, ušli sa jej nádávky ako cigánska špina, suka, čertica. Ona sa rozplakala a vtedy sa objavili jej bratia a nastala bitka. Krvavé nosy a plač tých, čo jej nadávali boli balzomom na jej utrpenie. No nie všetky deti boli na ňu zlé, väčšina z nich s ňou vlastne vychádzala dobre. Mala najlepšiu kamarátku Grétku, nezabudne na jej modré oči a vlasy také svetlé, že boli až biele. Jej otec bol železničiar, preto sa mali o niečo lepšie, a tak jej Grétka občas priniesla kúsok chleba s marmeládou či zemiakovú placku, ktorú si pred mamou ukryla, aby sa podelila s Rosou. Mali sa skutočne veľmi rady, boli takmer ako sestry. Obidve mali iba bratov, a tak si boli ešte bližšie.

Čas plynul a kríza už nebola taká brutálna ako v začiatkoch. Práce bolo viac, Ne-

mecko už nehladovalo. Rosa začala chodiť do školy a život jej rodiny sa zmenil k lepšiemu. Jej otec Josef si našiel prácu v železiarskom obchode, kde ako podomový obchodník ponúkal kuchynský riad a železiarske výrobky v robotníckych štvrtiach Hannoveru. Rosa nastúpila do školy a s Grétkou tvorili nerozlučnú dvojicu. No potom sa Nemecko zmenilo, nenávisť sa vkradla do mysli a srdca ľudí. Nacisti otrávil takmer celý národ. Červené vlajky s hákovým krížom viali na vládnych budovách a ten kriklúň Hitler sa stal neobmedzeným vládcom. Akú moc mal tento nepekňý chlap so smiešnym fúzikom pod nosom, že tak sfanatizoval nemecký národ? Z rádia zneli jeho prejavy, ktoré národ počúval so zatajeným dychom. Rosa sa sama seba pýtala, prečo ho ľudia tak radi počúvajú, veď má hrozný hlas a stále len kričí. Pľuje jed nenávisti a Nemecko tento jed hltavo saje a opája sa ním. Rosa to celé nechápe, ako je možné, že tohto škaredého zloducha národ tak miluje? Je to snáď samotný diabol, ktorý mu pomohol, aby ovládol svet? Postupne bol každý, kto nevyhovoval nacistickej ideológii vylúčený zo spoločnosti, stal sa verejným nepriateľom určeným na likvidáciu. Ľudia ako odborári, komunisti, sociálni demokrati, každý, kto nenasledoval fanaticky Hitlera a nacistov, zo dňa na deň zmizol. Prišli si po nich muži v kožených plášťoch z Gestapa a už ich nikdy nevidel. V celom Nemecku vládla atmosféra nenávisti. Rosa s Grétkou sa teraz mohli stretávať len tajne. Najlepšia kamarátka sa jej na verejnosti nezdravila a obišla ju širokým oblúkom. O to vzácnejšie boli pre Rosu ich tajné stretnutia. No ani tie netrvali dlho.

Prišiel deň, kedy sa opäť prechádzali pri rieke, držali za ruky a mlčali. Voda v rieke sa lenivo vliekla. Grétka zastala a pustila Rose ruku. „Rosa, musíme sa porozprávať,“ jej tvár zväžnela a modré oči sa zaliali slzami. „Grétka, prečo ten smútok? Čo si nešťastne zalúbená?“ usmiala sa na ňu Rosa. „Nie, prosím ťa, nechaj ma dohovoriť! Je to pre mňa ťažké, ale musím to urobiť. Tak mi kaže povinnosť.“ „Povinnosť? Preboha, počúvaš sa? Veď hovoríš ako ten idiot Kurt, ktorý sa oblieka do uniformy Hitlerjugend a všade trepe o hrdých Nemcoch, ktorí sa zbavia Židov a komunistov a podobné kecy. A pritom si všetci pamätáme, že v piatej triede sa pocíkal od strachu, keď ho jeho spolužiaci zatvorili do pivnice, v ktorej sa vraj odohrala vražda a straší tam duch,“ Rosa sa hlasno smiala. „Dost, prestaň!“ skríkla Grétka. Rosu to prekvapilo, zostala ako obarená. To by od svojej priateľky nikdy nečakala, nikdy na ňu nekričala, nikdy sa nepohnevali, mali sa predsa rady ako sestry. „Rosa, prestaň sa smiať! Ľudia ako Kurt budú raz budúcnosťou Nemecka! My, nemecká mládež, sa musíme obetovať pre vlast a verne nasledovať vodcu. Preto sa už viac nemôžeme stretávať!“ Tú poslednú vetu povedala veľmi rýchlo, znelo to ako výstrel z pušky. Bolo vidieť, že si túto reč pripravila. Rosa zostala prekvapene stáť. Nedokázala to prijať a nechápala, prečo jej najlepšia kamarátka hovorí takéto hrozné veci. „Grétka, niečo som ti urobila alebo som ťa nejako urazila? Ja to celé nechápem,“ Rose tiekli po tvári slzy. „Nie, nič si mi neurobila, a keď sa to tak vezme ani za to nemôžeš. Ale bohužiaľ, moji rodičia, škola...“ Grétke preskočil hlas, sklopila pohľad k zemi. Nemohla sa dívať Rose do očí. „Vieš, vstúpila som do Ligy nemeckých dievčat a ak tam chcem zostať, a ja chcem,“ opäť sa jej zlomil hlas, „nesmiem sa viac kamarátiť s Cigánkou.“ Grétka sa zarazila a nevdojak si priložila ruku na ústa ako keby povedala niečo neslušné. Rýchlo dodala: „...s tebou, Rosa“. Opäť sklopila pohľad, otočila sa a rozbehla sa odtiaľ preč. Rosa tam stála, dívala sa na Grétku, ako sa vzdaluje, ako sa jej natriasajú

vrkoče a modré šaty na nej vlajú. Vlajú rovnako ako po celom Nemecku červené zástavy s hákovým krížom. Vtedy sa pre Rosu skončilo detstvo. Uvedomila si, že kus jej duše zamrzol a teraz cíti bodavú bolesť toho ľadového ostria, ktoré uviazlo priamo v jej detskej duši.

Vtedy mala štrnásť rokov, dnes má dvadsaťjeden, je jednou z väzenkýň koncentračného tábora Auschwitz a spolu s ďalšími ženami je umiestnená v bloku 10. Oprela sa o stenu baraka a zhlboka dýchala chladný jesenný vzduch. Z komínov krematórií stúpali husté čierne kúdoly dymu. Všetci vedeli, že tam spaľujú ľudí zavraždených v plynových komorách. Rozmýšľala, prečo ju aj tu a teraz trápi spomienka na ten deň, kedy jej Grétka povedala, že už nemôžu byť priateľky. Nechápala, že ju trápi niečo tak nepodstatné, keď všade okolo nej na tomto mieste zúri smrť, bolesť a nekonečné utrpenie stoviek tisícov nevinných ľudí. Zrazu zacítila vôňu, ktorú na tomto mieste nikdy necítila. Išla za ňou a prešla za vedľajší barak. Čupeli tam tri ženy. Upreli na ňu zlostné pohľady a v ich očiach videla šialenstvo. Na malom ohni bola plechovka, v ktorej niečo varili. Zrazu všetky naraz vstali a otočili sa k nej. Rosa zostala ako skamenená, neschopná pohybu. Vtedy ju niečia ruka schmatla a ťahala odtiaľ preč. „Poď so mnou! Ponáhľaj sa a neobzeraj sa, musíme čo najskôr zmiznúť!“ Rosa videla, že ju odtiaľ odvieďla Edit, jedna zo žien umiestnených v bloku 10. „Čo si sa zbláznila, že si sa až tam zatúlala?“ s hnevom v hlase ju karhala Edit. „Neviem, cítila som vôňu vareného mäsa, tak...“ Rosa nedokončila vetu. „Aké mäso to podľa teba asi mohlo byť? Zamysli sa! Videla si za celý ten čas, čo si tu, že by sa väzni dostali k mäsu?“ Rosa sa neveriacky dívala na Edit a vtedy si uvedomila, že tie ženy varili ľudské mäso. „Oni jedia ľudské mäso,“ zašepkala a z očí jej tiekli prúdy slz. „Ľudia od hladu strácajú zdravý rozum a chytá ich šialenstvo! Už som o podobných prípadoch počula,“ Edit ju pohladila po vlasoch a objala. „Bože, kedy sa to všetko skončí?“ zakvília Rosa. „Musíme vydržať, koniec sa blíži a my máme nádej, že to všetko prežijeme. Počuj ma, Rosa, my to prežijeme, musíme to prežiť, aby sa svet dozvedel o tom, čo sa tu dialo a aby vinníci boli potrestaní! Keď už pre nič iné, tak pre spravodlivosť pre všetkých zavraždených. Spravodlivosť pre teba, pre mňa, pre všetky ženy z bloku 10. Chcem sa dožiť, že uvidím vinníkov stáť pred súdom a chcem počuť ako súd nad nimi vynesie ten najprísnejší rozsudok. Áno, Rosa, chcem, aby boli potrestaní, chcem pomstu!“ Edit na vychudnutej tvári blčali oči spravodlivým hnevom.

Rosa aj Edit boli z bloku 10, ktorý bol umiestnený v mužskej časti tábora Auschwitz, no väčšinu osadenstva tvorili ženy, stovky židovských a rómskych žien vo veku od dvadsať do štyridsať rokov. Blok 10 bol určený na takzvané lekárske pokusy. Stovky väzňov slúžili ako pokusné králiky pre takzvanú nacistickú lekársku vedu. Na väzňoch a väzenkyniach skúšali rôzne metódy sterilizácie. Vedúcim lekárom bol osobný Himmlerov priateľ Carl Weber, ktorý sa sem prihlásil na vlastnú žiadosť. Členom nacistickej strany sa stal už v roku 1930, kedy jeho kariéra začala závratne stúpať po tom, ako sa začal angažovať v programe takzvanej akcie T4. Cieľom programu bolo vyvraždiť všetkých ľudí so zdravotným postihnutím, aby tak zachovali rasovú integritu nemeckého národa. Títo lekári to nazvali eutanáziou, kedy vraj humánne ukončili „životy nehodné života“. Carl Weber dal na klinike v Grafenecku zavraždiť výfukovými plynmi v špeciálne upravených nákladných automobiloch 350 zdravotne postihnutých ľudí. Celá akcia však bola pred očami verejnosti prísne utajená, veď tam vraždili Nemcov a to by mohlo vyvolať verejné pobúrenie. Takmer stotisíc ľudí, hlavne detí, ktoré sa narodili so zdravotným postihnutím či dospelých, ktorí boli dušev-

ne chorí bolo zavraždených na území Nemecka. Doktor Carl Weber ako prvý prišiel s metódou vraždenia plynom, ktorú potom Himmler a Heydrich uplatnili v masovom meradle v Auschwitzi. Doktor Weber sa stal obľúbencom samotného Himmlera a pri jednom z ich stretnutí prišla reč na to, ako eliminovať menejcenné národy. Jedným z možných riešení bola aj masová sterilizácia. „Ak dovoľíte, rád by som sa osobne venoval tomuto problému a výskumu, aby som pomohol nemeckému národu k budúcnosti, kde našu existenciu a čistotu rasy nebudú ohrozovať podľudia,“ zanietene predniesol Weber pri poháriku koňaku v kruhu tých najmocnejších nacistických pohlavárov. „Prijímam vašu ponuku Carl, obráťte sa na moju kanceláriu a uveďte, čo budete k splneniu tejto dôležitej úlohy potrebovať.“ Himmler ho obdaril úsmevom a štrngli si na zdar tejto akcie. A tak Carl Weber dostal blok 10 v koncentračnom tábore Auschwitz. Firma Siemens mu dodala najnovšie a najsilnejšie röntgenové prístroje a technické vybavenie. A pokusy na ľuďoch mohli začať.

Hneď v prvých týždňoch umrelo tristo vybraných žien na následky ožiarenia. Takto to pokračovalo ďalej a keďže väzenkyne umierali, bolo stále treba nové obete na Weberove strašné pokusy. Takto sa dostala do bloku 10 v Auschwitzi aj Rosa. Len veľmi málo žien, ktoré boli podrobené pokusom ožarováním či vstreknutím formaldehydu do maternice tieto pokusy prežilo. Mnohé boli usmrtené fenolovou injekciou do srdca, aby ich mohli tesne po vykonaní pokusu pitvať a skúmať účinky ich sterilizačných metód. Rosa patrila k tým ženám, ktoré toto mučenie prežili. Teraz spomína na všetky ženy, ktoré to šťastie nemali. Vidí pred sebou Edit, židovské dievča zo Slovenska, ktoré jej tak veľmi pomáhalo. Bola to jej ozajstná priateľka. V tých najťažších chvíľach stála pri nej a dodávala jej odvahu a nádej.

Rosa na chvíľu zatvorí oči a ešte raz si v hlave prehráva celý plán. Má pocit, akoby sa na ňu dívala svojimi veľkými mandľovými očami Edit. Aj teraz jej to dodá odvahu. Skončí umývanie čakárne, odloží náradie a presvedčí sa, že celé krídlo, kde je ordinácia doktora Webera je už prázdne. V piatok podvečer sa aj tí najusilovnejší ponáhľali domov užiť si začínajúci víkend. Rosa nahmatá v zástere injekčnú striekačku s drogou, zamkne dvere a vojde do ordinácie. Doktor Weber si oblieka drahý kabát a balí veci do aktovky. „Už odchádzam, dajte mi minútu a môžete začať,“ povie a na Rosu sa ani nepozrie. Rosa stojí, jemne sa ukloní. Vo chvíli, keď prechádza vedľa nej, pocíti ostrú bolesť vzadu na krku. Rosa sa na neho vrhne, spadnú na zem, chvíľu sa doktor ešte metá, no Rosa ho prilahne. Po minúte upadne do bezvedomia. Keď sa preberie, vidí rozmazane, má sucho v ústach a bolí ho hlava, akoby mal poriadnu opicu po prehýrenej noci. Chvíľu mu trvá, kým si uvedomí čo sa stalo. Leží na lôžku kde vyšetruje svoje pacientky, je pevne zviazaný a ústa má prelepené páskou. Chce kričať o pomoc, no vyjde z neho iba žalostné zakvílenie. Pásku má tesne prelepenú cez celé ústa v niekoľkých vrstvách. Nad ním stojí tmavovlasá vysoká žena. Ale do pekla! Veď je to jeho upratovačka, pomyslí si a stále nedokáže pochopiť, čo sa to vlastne deje. Nechápe dôvod, prečo to urobila. Veď u neho pracuje už rok a vždy bola spoľahlivá a pracovala dobre. Čo sa zbláznila? Určite ma chce okradnúť! Alebo pýtať výkupné od mojej rodiny? Nie, určite jej ide o krádež. Ale čo ak má komplikov? Vtedy by mohlo ísť aj o únos. Takéto myšlienky mu vírilí hlavou. Rosa si sadla do pohodlného koženého kresla tak, aby doktor na ňu dobre videl. Naliala si plný pohár brandy a pomaly si z neho upíjala, fajčila a bez slova sa dívala na vystrašeného doktora. Nič nehovorila, vychutnávala si jeho strach. Bože, ako dlho čakala na túto chvíľu! Konečne sa dočkala. Takto sedela možno

pol hodinu, vyfajčila niekoľko cigariet a vypila plný pohár brandy. Čakala, kým si jej väzeň uvedomí, že nemá šancu na útek, prestane sa metať a zmĺkne. Ešte niekoľko minút a doktor už nehybne ležal, z jeho lysi-ny mu stekali kropaje potu. „Ak nebudete kričať, dám vám dole pásku z úst a môžeme začať s naším rozhovorom. Súhlasíte?“ Doktor unavene prikývol. Rosa pristúpila a jediným mocným trhnutím mu strhla z úst pásku. Doktor zavyl bolesťou. „Čo to robíte, vy šialená hlupaňa! Za toto skončíte v base!“ kričal. Od zlosti mu sčervenela tvár a na sluchách mu vystúpili žily. Rosa pristúpila ku stolu, zobrala do ruky lepiacu pásku a do druhej skalpel. „Sľúbili ste, že nebudete kričať, no ak v tom mienite pokračovať, veľmi rýchlo to s vami ukončím!“ Doktor videl v jej tvári, že táto žena nezaváha. Kto to môže byť? Prečo by to všetko robila? Stíchol. Pozerá sa na ňu a až teraz jej venuje pozornosť, všíma si jej tvár. Vidí jej pekné črty, pokožku má tmavšiu, vlasy čierne, vyzerá ako... Vo svojich myšlienkach sa zháči, ako nejaká Židovka. Vtedy si spomenie na nedávny prípad, kedy izraelská tajná služba uniesla Adolfa Eichmanna. „Vy ste z Mossadu?“ vyletí z neho. Rosa sa začne rehotať až jej vyhfknú slzy. „Doboha, tak kto si ty, suka?“ skríkne Weber. Rosa k nemu priskočí a pritlačí mu skalpel na krk, presne na krčnú žilu. „Odteraz sa budeš správať slušne! Ak začneš kričať, ak mi ešte raz budeš nadávať, tak ťa podrežem. Ak to dodržíš, poviem ti kto som aj čo chcem.“ „Prepáčte, už sa to nestane, stratil som nervy,“ povedal prosebne a sťažka naprázdno preglgol. Rosa opäť zaujala svoje miesto v kresle, zapálila si cigaretu a naliala ďalší pohár brandy. Aj keď navonok vyzerala pokojne, potrebovala sa upokojiť. Srdce jej divoko bilo až niekde v krku, no nič nedala na sebe znať. „Som jednou zo žien z bloku 10,“ videla na jeho tvári zdesenie. Teraz mu došlo, že táto žena sa prišla pomstiť. „Čo odo mňa chcete? Ja som len plnil rozkazy a svoj trest som si odpykal!“ „To si vôbec nemyslím,“ rázne ho prerušila Rosa, „ja som tu za všetky, ženy, ktoré ste svojimi zvrátenými pokusmi pripravili o život. Som tu aj za tých pár, ktoré prežili, ale pripravili ste ich o zdravie, o možnosť mať deti,“ Rosa zadržala vzlyk. Spomenula si na svoj zničený život. Na to, ako sa po návrate domov zúfalo snažila opäť začať normálny život. Aj keď z jej rodiny nikto neprežil a zostala sama, chcela normálne žiť. Zaľúbila sa, našla lásku svojho života, vydala sa. No roky plynuli a jej manžel Max zúfalo túžil po deťoch. Ona mu ich nemohla dať, a tak si našiel inú a od nej odišiel. Táto rana ju bolela a nedala sa zaceliť. Maxa nikdy neprestala milovať, po rozvode už iného muža nikdy nechcela. A keď si v novinách prečítala, že doktor Carl Weber bol po piatich rokoch prepustený z väzenia a opäť si otvorí lekársku prax, rozhodla sa, že keď zlyhala spravodlivosť, musí ona sama vykonať spravodlivú odplatu.

„V túto noc prebehne skutočný súd a bude vynesенý spravodlivý rozsudok. Samozrejme, máte právo sa obhájiť,“ pokojne povedala Rosa. „A kto ste vy, že ma tu chcete súdiť? Nemáte právo ma súdiť!“ „Ale mám. To právo mi dali všetky vaše obete. Oni už tu nie sú, aby vás mohli súdiť samé, a tak som tu ja, aby som ich zastúpila.“ „Vy ste šialená, ja to odmietam, nebudem nič hovoriť!“ zlostne vyštekol. „Dobre doktor, ak sa vzdávate práva na obhajobu môžeme to urýchliť a ja hneď vynesiem rozsudok,“ pokračovala. „To bude sprostá vražda a nie spravodlivosť! Vy, moja milá, skončíte v base a dostanete doživotie. Tým si budete istá! No ak budete rozumná a teraz ma rozviažete, na všetko zabudneme a ja nepodám na vás žalobu. Chápem, že ste konali neuvážene. No tak, buďte rozumná! Vy predsa nie ste človek, ktorý by vraždil. Vyzeráte na celkom milú dámu, nezatažte si svedomie vraždou bezbrannej obete!“ Doktor Weber sa snažil ísť na Rosu psychologicky, vyvolať v nej strach a zároveň

apeloval na jej morálku. Rosa bola ticho, vôbec nereagovala, pomaly si potahovala z cigarety. „Vy sa mi vyhrážate väzením, doktor? Mne, ktorá som prežila koncentrák?“ Rosa sa schuti zasmiala. „Pobyt v súčasnom väzení by bol pre mňa luxusom, o ktorom som v Auschwitzi mohla len snívať. Vlastná posteľ, jedlo trikrát denne. Nikto ma nebude biť, robiť na mne bolestivé lekárske pokusy a nebudem sa musieť každý deň obávať o svoj život. Úžasný luxus, doktor! Takže strach z väzenia určite nemám. S tým nepočítajte. Apelujete na moje svedomie, na to ako budem žiť s pocitom, že som niekoho zavraždila. Ale prečo si hneď myslíte, že rozsudok bude znieť smrť? Ak uvediete argumenty a skutočnosti, ktoré vás očistia či zmiernia váš podiel viny na tom, čo sa dialo v bloku 10, prisahám vám na všetko, čo mi je sväté, že to vezmem do úvahy. Môžete mi veriť, my Cigáni totiž na prisahy veríme. Máte poslednú šancu sa obhájiť.“ Doktor znehybnel, bol chvíľu ticho. „Dobre, dajte mi však najprv napiť.“ Rosa naliala vodu z karafy na stole. „Nalejte mi brandy, prosím.“ Rosa na chvíľu zaváhala. „No, veď je to vaša brandy, nech sa páči,“ naliala do pohára, ktorý mu priložila k perám. Dychtivo začal piť, až mu zabehlo. Rosa odtiahla pohár. „Ešte trochu,“ prosil a Rosa trpezlivo držala pohár pri jeho ústach, kým celú brandy nevypil. „Tak, teraz môžete začať s vašou obhajobou,“ povedala. „Na svoju obranu v prvom rade uvádzam, že som len plnil rozkazy. Keby som odmietol, riskoval by som väzenie a svoj život. Tento rozkaz mi dal osobne Himmler a ten, ako viete, by žiadne odmietnutie neprijal a označil by ma za nepriateľa ríše a strany. Preto som to musel robiť aj proti svojej vôli,“ predniesol s pátosom ako pred skutočným súdom doktor a na jeho tvári bolo vidieť, že je so svojou rečou spokojný. „Tieto argumenty neobstoja, pretože záznamy jasne dokazujú, že ste s nápadom sterilizácií a ožarovania röntgenom či vstrekovania formaldehydu prišli vy sám.“ Doktor sa potil, zrazu stratil sebavedomie a uvedomil si, že tento argument nemohol obstáť, keďže sa zachovala jeho práca na túto tému. „Niečo iné, čo by mohlo ospravedlniť vaše konanie?“ položila Rosa otázku. „V podstate som svojimi pokusmi chcel zachrániť státisíce ľudí pred masovým vyvražďovaním. Keby som prišiel s úspešnou, rýchlou a lacnou formou sterilizácie takzvaných rasovo menejcenných skupín, vedenie by nemuselo prísť s takou radikálnou a neľudskou metódou eliminácie. Keby sa mi to podarilo, všetci mohli žiť. Jediné, čím by utrpeli by bola nemožnosť mať potomkov. Viem, aj to sa vo vašich očiach zdá ako veľká ujma, no vždy je to lepšie ako smrť v plynových komorách. Predstavte si, že všetci tí zavraždení by mohli svoj život v pokoji dožiť. Dokážete pochopiť, že som vlastne chcel tým ľuďom pomôcť?“ s nádejou sa pozeral na Rosu. Veď tento argument musí pripustiť aj ona, ktorá je jednou z jeho obetí. Rosa ďalej zamyslene fajčila. „Číže ste humanista, ktorý chcel pomôcť?“ „Samozrejme, vždy som bol a nikdy som nesúhlasil s tým barbarským riešením Himmlera.“ „Aha, a keď ste videli, že ľudia po vašich pokusoch hromadne umierajú, prečo ste s tým neprestali? Ale naopak ste svoje pokusy skúšali na stále väčšom počte žien bez ohľadu na následky. Bez kúska ľudskosti ste tieto ženy mrzачili, röntgenové žiarenie bolo také silné, že im spôsobovalo popáleniny, na ktoré umierali. Rovnako tak umierali fenolovou injekciou potom, čo im bol do maternice vstreknutý formaldehyd, aby ste mohli vykonať pitvu a presvedčiť sa o výsledkoch tohto strašného experimentu. To všetko ste robili v mene humanity?“ „V mene vedy a v snahe uchovať nemecký národ čistý bez zbytočného vraždenia,“ odpovedal. „Číže vraždením ste chceli činiť dobro?“ pýtala sa ďalej Rosa. „Vy ste predpojatá a nedokázete ma pochopiť, ani dôvody môjho konania!“ zlostil sa doktor a opäť sa pokúšal dostať zo svojich pút. „Ako vás možno pochopiť? Vraždili ste sám, dobrovoľne ste sa na vražde-

>>>

nie prihlásili. Vy ste ako lekár mali dodržať Hippokratovu prísahu, v ktorej sa hovorí: Spôsob svojho života zasvätiť podľa vlastných síl a svedomia úžitku chorých a budem ich ochraňovať pred každou krivdou a bezprávím. Ani prosbami sa nedám prínútiť na podanie smrtiaceho lieku, ani sám nikdy na to nedám podnet.“ Na chvíľu zostalo v miestnosti hrobové ticho. Doktor Weber zťažka dýchal. „Doktor, kde sa v tej prísaha hovorí o pokusoch na ľuďoch, o ich vraždení a mučení? Vy nie ste lekár! Vy ste vrah, sprostý, sadistický vrah! Ani teraz si nedokážete priznať vinu a úprimne oľutovať svoje hriechy. Mali by ste sa kajať a prelievať horké slzy do konca svojho biedneho života. Namiesto toho sa cítite nevinný, najskôr ako obeť, ktorá bola prinútená okolnosťami takto hanebne konať. Dokonca sa cítite ako humanista, lekár, ktorý chcel pomôcť. Keby som videla aspoň kúsok ľútosti, ale tej vy nie ste schopný. Neboli ste jej schopný vtedy a nie ste jej schopný ani teraz. Preto nemôžem mať ľútosť ani ja s vami.“ Rosa rýchlo pristúpila a prelepila mu ústa. Dávala jednu vrstvu lepiacej pásky za druhou, až kým si nebola istá, že tento chlap nevydá ani hláska. Doktor sa začal ešte viac metať, a tak ho Rosa ešte mocnejšie pripútala k lôžku. Postavila sa pred neho, aby ju dobre videl. „Carl Weber, týmto vás v mene všetkých vašich obetí odsudzujem na to, aby ste prežili rovnaké utrpenie aké ste svojím konaním spôsobili tisíckam žien a mužov v koncentračnom tábore Auschwitz v bloku 10.“ Potom ho na lôžku, kde bol pripútaný previezla do vedľajšej miestnosti s röntgenom. Vyzliekla mu nohavice aj spodky, röntgen nastavila na najvyšší stupeň a priblížila ho čo najbližšie k jeho genitáliám. Zapla ho a niekoľko dlhých minút sa dívala z kontrolnej kabíny, ako doktor mece hlavou a kriví tvár bolesťou. No vtedy už nevnímala obraz svojej pomsty. Pred očami videla tváre priateľky Edit a ďalších žien z bloku 10, ktoré má na svedomí tento vrah. „Urobila som to pre vás, urobila som to pre seba. Spravodlivosti bolo učinené zadosť a rozsudok bol vykonaný,“ povedala.

Nasledujúci pondelok sa z ordinácie doktora Carla Webera ozval strašný výkrik. To jeho asistentka našla mŕtve telo. Röntgen bol ešte stále zapnutý. Noviny priniesli palcové titulky o zvláštnej vražde prominentného gynekológa. Rozoberali spôsob, akým bol zavraždený. Umrel na popálenie, ktoré mu spôsobilo röntgenové ožarovanie genitálií a brušnej dutiny. Po vrahovi či vrahoch sa pátra, no polícia zatiaľ nemá žiadne stopy.

Braňo Oláh

Doslov

Aj táto poviedka bola inšpirovaná skutočnými udalosťami. Blok 10 v koncentračnom tábore Auschwitz bol pokusným oddelením pod vedením lekárov Carla Clauberga a Horsta Schumanna, ktorí nikdy neboli za svoje zločiny riadne potrestaní. V bloku 10 sa robili pokusy na ženách aj mužoch, kedy ich cieľom bolo vyvinúť lacnú metódu hromadnej sterilizácie takzvaných menejcenných rás. Bežnou prácou bolo vstrekovanie kyseliny do matrice bez anestézie či silné ožarovanie reprodukčných orgánov röntgenovými lúčmi. Po týchto pokusoch stovky obetí umreli v hrozných bolestiach. Medzi väzenkyňami, na ktorých boli pokusy vykonávané, boli aj rómske ženy. Na základe týchto skutočností som sa rozhodol napísať túto poviedku, aby sa na príbeh žien z bloku 10 nezabudlo.

